

HUKUKÎ AÇIDAN ALEVİLERİN TALEPLERİ

Öğr. Gör. Veysel DİNLER

Hitit Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Öğretim Görevlisi Bölümü

ÖZET

Aleviler Türkiye’de nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Alevilik Osmanlı Devleti’nden beri devletin hakim inancına aykırı bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde de durum fazla değişmemiş; Alevilerin din ve inanç özgürlüklerini rahatça yaşamaları mümkün olmamıştır. Bugün Aleviler kurdukları örgütler yoluyla din ve inanç özgürlüklerini daha güçlü bir şekilde savunmaktadır. Cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi, zorunlu din dersleriyle ilgili düzenlemeler, Alevilerin din hizmetlerinin kamusal kaynakların sağlanması, Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılması veya yapısının değiştirilmesi, Alevilere yönelik ayrımcılığın giderilmesi gibi ortak istekler yüksek sesle dile getirilmektedir. Bu taleplerin çözüm yerinin siyaset kurumu olduğuna kuşku bulunmamaktadır. Diğer yandan Alevilerin talepleri hukuk düzeniyle doğrudan ilgilidir.

Bu çalışmada Alevilerin talepleri hukuki yönden incelenmektedir. Alevilerin kimi taleplerinin mevcut anayasa hükümleri ve yasa normlarıyla ne kadar uyumlu olduğu üzerinde durularak; taleplerin yerine getirilebilmesi için yapılması gereken anayasa ve yasa değişikliklerinden söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Alevilerin talepleri, cemevi, zorunlu din dersi, din ve inanç özgürlüğü, ayrımcılık.*

GİRİŞ

Alevilik, MS 11. ve 12. yüzyılda Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Şamanist Türklerin Müslüman olmasıyla oluşmaya başlayan ve farklı kaynaklardan etkilenerek gelişen ve bugünlere taşınan bir inanç sistemidir.¹ Bu inanç sistemini kendine özgü kılan unsurlar bulunmaktadır ve bu özgünlük mensuplarını Türkiye’de yaşayan diğer inanç gruplarından farklı kılmaktadır. Ehl-i beyt’e duyulan sevgi ve On iki İmam inancı, batınî din anlayışı, musahiplik, dedelik kurumu, cem töreni Aleviliği Anadolu’daki diğer inançlardan ayrı tutmaktadır.²

Alevilik inancına mensup olanlar özellikle Osmanlı Devleti döneminden başlayarak baskıya maruz kalmışlardır. Alevilerin katledilmesinin mubah olduğu yönünde fetvalar yayınlanmıştır. Alevilerin sapkın bir inancın mensubu olduğu yönünde devlet eliyle yapılan propaganda büyük ölçüde Alevi olmayan halk

¹ Aleviliği etkileyen inanç sistemleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar OCAK, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 7. baskı.

² Murat OKAN, **Türkiye’de Alevilik Antropolojik Bir Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 65 vd. Ayrıca bkz. Gürcan KOÇAN ve Ahmet ÖNCÜ, “Citizen Alevi in Turkey: Beyond Confirmation and Denial”, **Journal of Historical Sociology**, Vol. 17, No. 4, (December) 2004, s. 474.

tarafından da desteklenerek; Aleviler ayrımcılığa maruz bırakılmıştır. Osmanlı döneminde bazı Alevi toplulukları devlet eliyle katliama uğramıştır. ³

Alevilerin çoğunluğu cumhuriyeti içtenlikle karşılamışlardır. ⁴ Teokratik Osmanlı Devletine nispeten yeni Cumhuriyet, Alevilerin seküler vatandaşlık tercihlerine olumlu yanıt vermiştir. ⁵ Alevilerin heterodoks (devletin kabul ettiği veya desteklediği resmi din dışı inanç) kabul edilmeleriyle ve inançlarını yaşayamamalarıyla ilgili sorunlar Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. ⁶ İnkılâp kanunlarından olan 1925 tarih ve 677 sayılı *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*⁷ ile geleneksel olarak inanç ve dinî eğitim kurumları olan Bektaşî tekke-leri kapatılmıştır. Geleneksel olarak Alevi din görevlileri olan dedelik, babalık, çelebilik ve seyitlik kurumları ile birlikte unvanları dakaldırılmıştır. Aleviler Tunceli (1937–1938), ⁸ Kahramanmaraş (1978), Çorum (1980)'da katliama uğramış, benzer saldırılar Sivas (1993) ve İstanbul Gazi Mahallesinde de (1995) yaşanmıştır. ⁹

Aleviler toplumsal sorunlarını 1990'ların başından itibaren yüksek sesle ve örgütlü olarak dile getirmeye başlamışlardır. Bu yıllara kadar Türkiye'de tabu olarak görülen Alevilik, bütün yönleriyle açık açık tartışılır hale gelmiştir. ¹⁰

³ Bilal SAMBUR, “Alevî Sorununda Paradigma Değişimi: Özgürlük ve Çoğulculuk”, **Liberal Düşünce**, C. 15, S. 57-58, 2010, s. 5. Bu konuda çeşitli fermanlar, fetvalar ve belgeler için bkz. Cemal ŞENER, **Osmanlı Belgeleri'nde Aleviler-Bektaşiler**, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17 vd.; Ahmet HAZERFEN ve Cemal ŞENER, **Osmanlı Arşivi'nde Mühimme ve İrâde Defterleri'nde Aleviler-Bektaşiler**, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9 vd.

⁴ Kendi kültür ve kimliklerini koruyacağını düşünen Aleviler cumhuriyeti açık bir şekilde desteklemiştir. Bkz. Abdullah ALPEREN, “Alevili(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler”, **DEM Dergisi**, Y. 2, S. 6, 2009, s. 78.

⁵ KOÇAN ve ÖNCÜ, s. 472–473.

⁶ SAMBUR, s. 5.

⁷ *Resmî Gazete*, Tarih: 13 Aralık 1925, Sayı: 243, Tertip: 3, Cilt: 7, Sayfa: 113.

⁸ Masis KÜRKCÜGİL, “Dersim Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Kıyımı”, **NTV Tarih**, S. 11, (Aralık) 2009, s. 55–61.

⁹ Ergin DOĞRU, “Toplum Sındırma Politikasının Adı: Gazi Katliamı”, **Sacayak**, S. 11, (Mart-Nisan), 2010, s. 18; KOÇAN ve ÖNCÜ, s. 477.

¹⁰ Özel televizyon kuruluşlarının da yaygınlaşmasıyla birlikte Alevilik tartışmaları sık sık televizyon programlarının konusu olmaya başlamıştır. Bunların ilk örneği ve ilk olmasıyla en önemli olanlarından biri 12 Mayıs 1993 günü HBB televizyonundaki Yüksek Tansiyon programındaki tartışmadır. Programın tam metni için bkz. Cemal ŞENER, **Alevilik Sorunu Üzerine**, Ant, İstanbul, 1994, s. 155–179.

Alevilikle ilgili yazında ciddi bir enflasyon yaşanmıştır.¹¹ Ne Alevilerdeki bu sosyal kıpırdanma, ne akademisyenlerin konuya ilgisinin artması, ne de Türk aydın ve sanatçılarının Alevilere olan desteği¹² sorunların aşılmasında yeterli olmamıştır.¹³

Alevilik inancına mensupların, inançlarıyla ve toplumsal yaşamla ilgili sorunları hala devam etmektedir.¹⁴ Bu sorunlar; 1- Din ve inanç özgürlüğünü kullanamamak, 2- Ayrımcılığa maruz kalmak şeklinde iki ana gruba ayrılabilir. Din ve inanç özgürlüğünün kullanılamamasına dair sorunlar; cemevlerinin ibadethane statüsünde kabul görmemesi, Alevi din adamlarının (dede, baba, seyit) yok sayılması ve resmi sıfatı haiz olmamaları¹⁵ ve kendilerini rahat ifade edememeleri şeklinde sıralanabilir. Ayrımcılığa maruz kalmakla ilgili sorunlar ise; vatandaşlık yükümlülüğünde eşit olmakla birlikte, din hizmetlerini kamu eliyle alamama, siyasal temsilde yeterli güce sahip olamama, kamu hizmetine alınmada veya kamu görevlilerinin terfisinde ötelenme, resmi olarak heterodoks kabul edilme ve Alevilerin inançlarını saklamak zorunda kalma şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁶

Bu çalışmanın amacı, din ve inanç özgürlüğünün kullanılmasında sorun yaşayan Alevilerin devletten taleplerinin hukuksal yönünü ortaya koymaktır. Sorunların bir kısmı hukukun konusu dışında kalmaktadır. Öte yandan Alevilerin veya başka bir inanç grubunun sorunlarının çözümüne yönelik her karar hukuk düzeni ile doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple, konunun hukukî yönünü açıklamak, sorunların çözümünde yol gösterici olacaktır.

¹¹ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Karin VORHOF, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar”, **Alevi Kimliği**, (Ed. T. Olson, E. Özdalga ve C. Raudvere), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, 2. baskı, s. 33 vd.

¹² 1989 yılının Mart ayında *Alevilik Bildirgesi* adıyla yayınlanan metinde, Aleviliğin toplumun diğer kesimlerine tanıtılması ve Alevilerin yaşadıkları sorunların dile getirilmesi söz konusu olmuştur. Türk toplumunun çok yakından tanıdığı birçok ünlü insanın altına imza attığı metin, bu yazıda işlenen Alevilerin talepleri hususunda bir başlangıç niteliğindedir. Metin için bkz. Rıza ZELYUT, **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, Yön, İstanbul, 1992, 6. baskı, s. 294–301.

¹³ SAMBUR, s. 6.

¹⁴ 1998 tarihli Uluslararası Din Özgürlüğü Kanunu (IRFA) uyarınca 1999 yılından beri her yıl ABD Dış İşleri Bakanlığı tarafından “Uluslar arası Din Özgürlüğü Raporu” (Annual Report to Congress on International Religious Freedom) yayınlanmaktadır. Raporların Türkiye ile ilgili kısımları incelendiğinde, Türkiye’de din özgürlüğü bağlamında Alevilerinin sorunlarının kronik olduğu ve yıllardır süre geldiği daha kolay anlaşılacaktır. Bahse konu raporlar için bkz. <http://www.state.gov/g/drl/irfrpt/index.htm>.

¹⁵ **2009 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, s. 9.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bir alan çalışması için bkz. Binnaz TOPRAK ve diğ., **Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2008. Ayrıca bkz. SAMUR, s. 6.

Teolojik olarak Aleviliğin ne olduğu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmamızın amacı, inancından dolayı toplumsal sorun yaşadığını öne süren bir inanç grubunun, sorunlarının hukukî yönünü açıklamaya çalışmaktır. Dolayısıyla konuya sadece din ve inanç özgürlüğü ile ayrımcılık yasağı çerçevesinde yaklaşmıştır. Yaklaşım sorunundan sonra talep olarak dile getirilen sorunlar tek tek ele alınmıştır. Öncelikle sorunların mevcut hukuksal durumu tasvir edilmiş; sonrasında bu sorunların nasıl çözümlenebileceğine yönelik öneriler ileri sürülmüştür.

1. Yaklaşım Sorunu

Alevilik nedir? Aleviliğin ne olduğuyla ilgili olarak birbirinden çok farklı görüşler vardır.¹⁷ Alevilik farklı yazarlarca; İslam'ın özü¹⁸, İslam'ın Türk yorumu¹⁹, bir İslam mezhebi²⁰, Şiiiliğin bir alt kolu²¹, bir tarikat²², kendine özgü bir din²³, Şamanizm²⁴, Alisiz Alevilik²⁵ vs şeklinde tanımlanmaktadır. Teolojik çalışmalarda Aleviliğin ne olduğu veya nereye konulması gerektiği ayrıntısıyla

¹⁷ Kısa bir tartışma için bkz. KOÇAN ve ÖNCÜ, s. 473–474. Ayrıca Selçuklulardan başlayarak Alevilikle ilgili araştırmaların büyük bir kısmını inceleme konusu yapan ve yazarların görüşleri hakkında değerlendirmede bulunan bir eser için bkz. Gülağ ÖZ, **Özkaynaklarından Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları**, Can Yayınları, Ankara, 1995. Ayrıca farklı Alevi yazarların Alevilikle ilgili görüşleri için bkz. İlyas ÜZÜM, **Günümüz Aleviliği**, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997, s. 160 vd. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin Aleviliği nasıl gördükleriyle ilgili bir araştırma için bkz. Recep KAYMAKCAN, **Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık**, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul, 2009, s. 58.

¹⁸ DEM Dergisi, “Soruşturma: Fermani Altun ile Söyleşi”, Y. 2, S. 6, 2009, s. 95.

¹⁹ Ali Rıza OĞURLU, “Alevilik Nedir?”, http://www.aleviislamdin Hizmetleri.com/alevilik_nedir.asp, (erişim tarihi: 1 Mayıs 2010).

²⁰ Örnek olarak bkz. Hasan GÜLŞEN, **Anadolu Alevi Müslümanlığı (Paylaşımçı Yargılayıcı Ahlakçı)**, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

²¹ Örneğin, Çorum'da örgütlenen Ehli Beyt Vakfı (Teoman Şahin) Aleviliği tıpkı Şiiilik gibi yaşamaktadır. Alevilik inancındaki Türk kültürüne ve özellikle Hacı Bektaşî Veli'ye ait unsurlar reddedilmektedir. Bkz. ÜZÜM, s. 174–175. Ayrıca bkz. DEM Dergisi, “Soruşturma: Hayrettin Karaman ile Söyleşi”, Y. 2, S. 6, 2009, s. 96.

²² Örneğin, Reha Çamuroğlu kendisiyle yapılan röportajda Aleviliği “yol” olarak tanımlamakta, ancak tüm karşılaştırmaları “Mevlevilik, Melamilik, Nakşibendilik” gibi tarikatlarla yapmaktadır. Bkz. Reha ÇAMUROĞLU, “İslam'ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevilik Yoktur”, (Röportaj: Ramazan Akkır), DEM Dergisi, Y. 2, S. 6, 2009, s. 40.

²³ Örneğin, Ali YILDIRIM, **Alevi Öğretisi**, İtalik, Ankara, 2000, s. 187 vd. Ayrıca Almanya'da hazırlanan bir devlet raporunda Alevilik, Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu tarafından temsil edilen müstakil bir inanç kimliği olarak kabul edilmiştir. Besim Can ZIRH, “Bir Rapor Çerçevesinden Almanya'da Yaşayan Aleviler”, **Sacayak**, S. 11 (Mart-Nisan), 2010, s. 44.

²⁴ Örneğin, Alican BAYTEKİN, **Öteki Aleviler - Şarê Ma**, Eko Kitaplığı, İstanbul, 2004.

²⁵ Faik BULUT, **Ali'siz Alevilik İslam'da Özgürlük Arayışı-1**, Berfin Yayınları, İstanbul, 1997.

tartışılmaktadır ki; bu muhakkak teologların, din antropologlarının ve din sosyologlarının işidir. Oysa Alevilerin sorunlarına yönelik siyasi çalışmalarda²⁶ ve bu tür sorunların konu edildiği yargı kararlarında²⁷, öncelikle Aleviliğin ne olduğu yersiz bir şekilde tartışma konusu yapılmaktadır. Kanımızca Aleviliğin ne olduğu siyasetçilerin ya da hukukçuların tartışması gereken bir konu değildir.²⁸

Alevilerin taleplerine yönelik çözümlerde Aleviliğin bir inanç sistemi ya da Alevilerin devletin taraftar olduğu inançtan farklı inanca mensup olduğunu belirtmek yeterlidir. Aleviliği tanımlamaya çalışmak ya da kategorize etmek, pratik bir yarar sağlamayacaktır.²⁹ Hukuksal yaklaşımda, onun “inanç özgürlüğüne sahip bireylerin tercihlerinden oluşan bir inanç modeli” olduğunu söylemek daha uygundur.³⁰ Başka bir deyişle Aleviliğin ne olduğu sorunun tek muhatabı ve cevaplayıcısı Alevilerin kendisidir.³¹ Hukukî yaklaşım, konuyu din ve inanç özgürlüğü ile ayrımcılık yasağı bakımından ele almayı; taleplerin hukuk düzenine uygun olup olmadığını tartışmayı gerektirir.

Din ve inanç özgürlüğü, bir şeye inanmayı/inanmamayı; inandığını açıklamayı/açıklamamayı ve inancından dolayı kınanmamayı ve kanun önünde farklı muamele görmemeyi kapsar.³² 1982 Anayasasının 24. maddesi “Din ve Vicdan Hürriyeti” kenar başlığını taşır. Buna göre; “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.”

²⁶ TC Devlet Bakanlığı, **Önrapor Alevi Çalıştayları**, Ankara, 4 Şubat 2010, s. 5.

²⁷ *Hasan ve Eylem Zengin v Türkiye*, (Başvuru no: 1448/04) par. 8.

²⁸ Aynı sorun *Refah Partisi v. Türkiye* davasında AİHM'nin verdiği kararda da ortaya çıkmıştır. Nitekim Mahkeme konuyu incelemeye öncelikle İslam şeriatını tasvir ile başlamıştır. İslam ile demokrasinin bağdaşıp bağdaşmadığını, hukukî olmayan bir bakış açısıyla tartışmıştır. *Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*, (Applications no. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98). Bkz. özellikle par. 123–128.

²⁹ Sambur, Aleviliği tanımlamaya ve standart bir Alevilik yaratmaya çalışmanın Alevi sorununun çözmekten ziyade derinleştireceği görüşündedir. Nitekim tanımlama aynı zamanda sınırlama ve müdahale anlamına gelmektedir. Bkz. SAMBUR, s. 10–11.

³⁰ Aykan ERDEMİR, “Alevi ‘Önce hak’ diyor”, (Röportaj: Devrim Sevimay), **Milliyet**, 3 Aralık 2007. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi din ve inanç özgürlüğündeki “inanç” kavramının geniş anlamda yorumlanması gerektiği görüşündedir. Buna göre, din ve inanç ve özgürlüğü sadece geleneksel dinler ve bu dinlerin ritüellerini değil; farklı ve azınlıkta kalan inançlar için de geçerlidir. Komitenin yorumu için bkz. Lema UYAR (der.), **Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56.

³¹ Benzer bir yaklaşım için bkz. Liberal Düşünce Topluluğu, **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu: “Dinlerarası İlişkiler: Seküler ve Demokratik Bir Sistemde Barış İçinde Bir Arada Varoluş Arayışı”**, Ankara, 2005, s. 41.

³² Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, 10. Baskı, s. 79–80.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi “Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü” başlığını taşımaktadır. Buna göre; “Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din ve/veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir. ”

İç hukukta din ve inanç özgürlüğünün engellenmesi suç kabul edilmiş ve yaptırıma bağlanmıştır. 5237 sayılı *Türk Ceza Kanununun*³³115. maddesi, “İnanç, düşünce ve kanaat hürriyetlerinin kullanılmasını engelleme” suçunu düzenler. Buna göre; “Kişilerin dinini ve inançlarını açıklamaya zorlayan veya açıklamaktan meneden veya ibadetlerin yapılmasını engelleyen bir yıldan üç yıla kadar cezalandırılır. ”

Ayrımcılık, bir insanı veya insan topluluğunu, ırk, renk, dil, din gibi ölçütlerle dayanarak bazı hak ve ayrıcalıklardan yoksun bırakılması veya olağandan farklı muamele yapılmasıdır.³⁴ Kanun önünde eşitlik çağdaş hukukta en önemli ilkelerdendir ve ayrımcılığın her türlü şekli gerek iç hukukta, gerekse uluslar arası sözleşmelerde³⁵ yasaklanmıştır.

1982 Anayasasının 10. maddesi “Kanun Önünde Eşitlik” kenar başlığını taşır. Buna göre; “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. / Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. / Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadırlar. ”

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin³⁶ 14. maddesi “Ayrımcılık Yasağı” (*Prohibition of discrimination*) başlığını taşır. Buna göre; “...Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal ve diğer kanaat-

³³ *Resmî Gazete*, Tarih: 12 Ekim 2004, Sayı: 25611.

³⁴ Türkkaya ATAÖV, **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 1. Benzer bir tanım için bkz. UYAR, s. 40.

³⁵ Örneğin 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination - ICERD). Tam metin için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cerd.pdf>. BM İnsan Hakları Komitesinin ayrımcılık ile ilgili görüşleri için bkz. UYAR, s. 40 vd.

³⁶ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Roma 4 Kasım 1950. Tam metin için bkz. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>. Sözleşmenin şerhi için bkz. A. Feyyaz GÖLCÜKLÜ ve A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, 3. bası.

ler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.”

5237 sayılı TCK'nin 122. maddesi “Ayrımcılık” suçunu düzenlemektedir. Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürlülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak... [alım-satım, devir, hizmetin ifasını veya kullanılmasını engelleme, işe alma veya almama], [besin maddelerini vermeyi veya kamuya arzedilen hizmeti yapmayı reddetme], [kişinin olağan ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleme] fiillerini işleyen altı aydan bir yıla kadar hapis cezası veya adli para cezasına çarptırılır.

Din ve inanç özgürlüğü ile ayrımcılık yasağı birlikte ele alındığında karşımıza laiklik ilkesi çıkmaktadır. Laikliğin ne olduğunun veya nasıl anlaşılması gerektiğinin irdelenmesi, Alevilerin taleplerinin açıklanmasını kolaylaştıracaktır. Laiklik, iktidarın kaynağının beşeri irade olduğunun benimsenmesiyle ortaya çıkan bir ilkedir ve modern devletin vazgeçilmez bir özelliğidir.³⁷ Laiklik bir taraftan din ve inanç özgürlüğünün garantisi, diğer taraftan devletin inançlar karşısında eşitliği ve devlet nezdinde inançların eşitliğidir.³⁸ Laikliğin bireye yönelik ve devlete yönelik olmak üzere iki yönü vardır.

Laikliğin bireye yönelik anlamı, din ve inanç özgürlüğüdür. Devletin laik olmasıyla, devlet din ve inanç özgürlüğünü garanti altına alır. Din ve inanç özgürlüğü, hiçbir şekilde devletin müdahale edemeyeceği vicdan özgürlüğü ile kamusal alanla sınırlı ibadet özgürlüğünü kapsar. Vicdan özgürlüğü, bir kimse- nin inanmak veya inanmamak; inancını açıklamak veya açıklamamak hakkı ile inancından dolayı kınanmamasını garanti eder. Bu alan Anayasanın 15/2. maddesine göre olağanüstü hal rejimlerinde dahi dokunulamazdır.³⁹ Daha doğrusu, bireylerin vicdan özgürlüklerinin kısıtlanması için hiçbir meşru sebep yoktur. Buna karşın ibadet özgürlüğü kanunlarla sınırlıdır. Diğer bir deyişle birey vicdanında sınırsız bir inanç özgürlüğüne sahiptir; ancak inançlarını pratiğe dönüştürmekte mevcut hukuk düzenine uygun davranmak zorundadır.⁴⁰

Laikliğin diğer bir yönü, din ve devlet ilişkisiyle ilgilidir. Laik bir devletin resmi dini olamaz. Devlet farklı din mensuplarına eşit mesafededir. Laik bir

³⁷ Zeki HAFIZOĞULLARI, **Laiklik İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti**, US-A Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 29.

³⁸ Yüksel METİN, “Zorunlu Din Dersi Sorunu ve Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi”, **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, Süleyman Demirel Üniversitesi 29–30 Mayıs 2009 Eğirdir, Isparta, 2009, s. 164.

³⁹ Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde de din özgürlüğü (dini pratikleri uygulama dışında kalan kısım) mutlak bir özgürlüktür ve hiçbir şekilde sınırlandırılmaz. BM İnsan Hakları Komitesi yorumları için bkz. UYAR, s. 56 vd.

⁴⁰ Örnek Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. Kemal GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000, s. 142–143.

devlette din ve devlet kurumları birbirinden ayrıdır. Devlet yönetimi ile hukuk kuralları dine dayandırılmaz. Son olarak bireylerin mensup oldukları dinlere devlet müdahale edemez.⁴¹

Sonuç olarak, Alevilerin talepleri konusuna, din ve inanç özgürlüğü ile eşit yurttaş hakları üzerinden yaklaşmak gerekir. Talepler öncelikle hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilebilir mi, buna bakılmalıdır. İkinci olarak, bu hakların kullanılması talebin tarafı olmayanların hak ve özgürlüklerini kullanmasına engel midir; talepler şiddet veya başkalarını dışlamak ve yok etmek gibi amaçlar içeriyor mu, değerlendirmelidir. Bunun dışında tarihsel, sosyolojik veya siyasal tartışmalara girmek, bu çalışma açısından yersizdir.

2. Alevilerin Talepleri

Alevilerin taleplerinden anlaşılması gereken; Alevilik inancı mensuplarının din ve inanç özgürlüklerini etkin biçimde kullanabilmeleri için, devletten beledikleri edimler anlaşılır. Talepler, dernek veya vakıf şeklinde teşekkül eden Alevi-Bektaşî örgütleri tarafından dile getirilmektedir. Bu talepleri Alevilerin kollektif talepleri olarak değerlendirmemek ve sadece Alevi örgütlerinin kendilerine özgü talepleri olarak görmek doğru değildir. Demokratik toplumlarda ortak veya benzer bireysel fikirlerin örgütler aracılığıyla kollektif hale geldiği yadsınmaz bir gerçektir. Bu sebeple Alevi örgütlerinin taleplerini, büyük ölçüde Türkiye’de yaşayan Alevilerin talepleri olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Alevilerin taleplerine yönelik diğer bir eleştiri, Türkiye’de Alevileri temsil eden bir örgütün olmadığı, birbirinden farklı örgütlerin birbirinden çok farklı talepler dile getirdiğidir.⁴² Kanımızca, bu eleştiri gerçekçi değildir. Farklı örgütler tarafından taleplerin kapsam ve çözümlerinde kimi farklılıklar olsa da esas itibarıyla dile getirilen sorunlar ortaktır. Alevi örgütlerinin dile getirdikleri talepler, şu başlıklarda sıralanabilir:⁴³

- Cemevlerinin hukuki statüye kavuşması,
- Din görevlilerinin (dede, baba) kamu görevlisi sayılması,

⁴¹ ÖZBUDUN, s. 80–84.

⁴² Örneğin Devlet Bakanı Faruk Çelik tarafından koordine edilen “Alevi Açılımı”na ait bir dizi toplantıların ilk raporu olan **Önrapor**’un 2. Sayfasında şu ifadeler yer verilmektedir: “Kamuyunda birbirinden farklı talepleriyle, değişik ideolojik ve siyasal referanslarıyla tanınan Alevilerin örgütsel çeşitliliği ve sorunlarının çokluğu, çözüme yönelik adımların belirlenmesinde birtakım güçlükler yol açmaktadır”.

⁴³ **Önrapor**, s. 4–5. Ayrıca bkz. Göksel UYSAL, “Alevilerin Genel Olarak Talepleri”, (erişim adresi: <http://www.stratejikboyut.com/haber/alevilerin-genel-olarak-talepleri--28588.html>, erişim tarihi: 19 Nisan 2010).

- İlk ve orta öğretimde zorunlu din derslerinin kaldırılması ya da müfredatının değiştirilmesi,
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması ya da yapısının değiştirilmesi,
- Alevilere genel bütçeden pay ayrılması,
- Sivas Madımak Oteli'nin müze yapılması,
- Alevilere yönelik ayrımcılığa son verilmesi.

Çalışmamızda yukarıda yer verilen talepler sırasıyla ele alınarak; hukuki açıdan ne anlam taşıdıkları ve ne yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

2.1. Cemevlerinin Hukukî Statüsü

Cemevi, Aleviler tarafından ibadethane olarak kabul edilen ve cem törenlerinin yapıldığı mekânlardır. ⁴⁴ Tarihsel süreçte Alevi ritüeli olan cemin yapılacağı özel bir mekân belirlenmemiş iken; kentleşmeyle birlikte kentteki Alevilerin dinsel ve sosyal ihtiyaçlarına cemevleri bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. ⁴⁵

Türkiye'de cemevleri, dernekler, vakıflar veya özel kişiler tarafından yapılmaktadır. Mevcut hukukî durumları itibariyle cemevleri, dernek, vakıf binası veya kültür evi gibi bir konumdadır. ⁴⁶ Dernek veya vakıf binası olmak dışında herhangi bir hukuki koruması bulunmamaktadır. Diğer yandan Türkiye'de cemevi sayısı 100 civarındadır ve bu mevcut ihtiyacı karşılamakta son derece yetersizdir. ⁴⁷ Öte yandan bugüne kadar devlet yönetiminin cemevlerinin yapılmasını engelleyici tutum ve kararları da olmuştur. Örneğin 2006 yılında Sultanbeyli cemevi yapımı Belediye tarafından durdurulmuş, ancak yargı kararıyla inşaat tamamlanmıştır. ⁴⁸ Yine Sivas'ın Çatalkaya köyünde cemevinin camiye dönüştürüldüğü iddia edilerek, bu konuda tartışmalar yaşanmıştır. ⁴⁹

Cemevleri ibadethane midir? Din ve inanç özgürlüğü bakımından, cemevleri ibadethanedir. Alevilik inancı mensupları cemevini "ibadethane" kabul etmek-

⁴⁴ ÜZÜM, s. 37.

⁴⁵ OKAN, s. 161–162.

⁴⁶ **2009 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, (erişim adresi: <http://www.state.gov/documents/organization/132857.pdf>, erişim tarihi: 15 Nisan 2010), s. 9.

⁴⁷ **2009 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, s. 9. Buradaki sayının "cemevi" adıyla inşa edilmiş ve bu şekilde tabela asılmış kurumlara ait olduğu düşünülebilir. Zira geleneksel olarak var olan ve özellikle kırsal kesimde adı "cemevi" olmayan ancak bu amaçla kullanılan binalar olduğu eklenebilir.

⁴⁸ **Radikal Gazetesi**, "Sultanbeyli Cemevi ilk celsede özgür", 26 Ocak 2007.

⁴⁹ **Milliyet Gazetesi**, "Cemevi-cami kavgası", 9 Aralık 2007.

tedir.⁵⁰ Dolayısıyla, bir inanç grubunun ibadethane olarak kabul ettiği mekânlar olan cemevleri, ibadethanedir ve bunun aksini iddia etmek inanç özgürlüğünü hiçe saymaktır.⁵¹ Lozan Antlaşmasında azınlık kabul edilen inanç grupları hariç olmak üzere, Türk hukukunda ibadethaneler, 633 sayılı *Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda*⁵² “cami” ve “mescit” olarak yer almaktadır. “Cemevi” tabiri 633 sayılı kanunda geçmemektedir. Bununla birlikte, cemevlerini ibadethane olmaktan yasaklayan bir hukuk normu yoktur.⁵³

Alevilerin cemevlerinin ibadethane kabul edilmesini talep etmelerinde başlıca iki temel neden bulunmaktadır. Öncelikle bir mekânın ibadethane olarak kabul edilmesinin bir takım hukukî sonuçları bulunmaktadır. Bir mekânın ibadethane sayılması, kamu mallarına tanınan özel hukukî korumayı ve kamu idaresine tabi olmasını gerektirir. Alevilerin ibadethanelerinin hukuken ibadethane sayılması, eşitlik talepleri bakımından önemlidir. Cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesinin ikinci sonucu, cemevlerine yönelik maddi ve manevi tecavüzlerin, inanç grubuna yönelik olduğunun kabul edilecek olmasıdır.

İbadethane olmanın sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

1. *Özel hukuksal koruma:* TCK'nin 153. maddesine göre, ibadethanelere, eklentilere ve içindeki eşyaya zarar vermek bir yıldan dört yıla kadar; ibadethaneleri kirletmek ise, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası gerektirir. Ayrıca TCK'nin 142. maddesinin (1-a) bendine göre, ibadethaneden hırsızlık, nitelikli hırsızlık sayılmakta ve cezası ağırlaştırılmaktadır.
2. *Muafiyet:* 1970 tarih ve 1319 *Emlak Vergisi Kanununun*⁵⁴ 4/g maddesine göre; dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan ibadethaneler ve bunların müstemilatı daimi olan bina vergisinden muafır.
3. *Kamu idaresi:* Cemevlerinin ibadethane sayılması durumunda (mevcut koşullarda) 633 sayılı kanunun 35. maddesine göre, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yönetimi altına girer. Burada görev yapan, din görevlilerinin genel idareyi temsili ve kamu yetkilerinin kullanılması ile genel bütçeden

⁵⁰ BM İnsan Hakları Komitesine göre, din ve inanç özgürlüğü, inanç mensuplarının ayinsel ve törensel eylemlerinin yanında, bu tip eylemlerin tamamlayıcısı olan ibadet yerleri inşa etmeyi de kapsamaktadır. Bkz. UYAR, s. 57.

⁵¹ Zühtü ARSLAN, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2005, s. 70–71. Burada bkz. *Manoussakis ve diğerleri v Yunanistan* kararı (Başvuru No: 59/1995/565/ 651). Karara göre, Yunanistan makamları Yehova Şahitleri'nin bir odayı ibadethane olarak kullanma talebini reddetmiştir ve AİHM, bunu din özgürlüğüne (m. 9) müdahale olarak değerlendirmiştir.

⁵² *Resmî Gazete*, Tarih: 2 Temmuz 1965, Sayı: 12038, Tertip: 5, Cilt: 4, Sayfa: 2911.

⁵³ Aksi görüş için bkz. UYSAL.

⁵⁴ *Resmî Gazete*, Tarih: 11 Ağustos 1970, Sayı: 13576.

ücretlendirilmeleri söz konusu olur. Bir binanın kamu idaresine girmesiyle, belediye hizmetleri (elektrik, su, doğalgaz vs) ile bakım ve onarım giderlerinin genel bütçeden karşılanır.⁵⁵

Cemevlerinin ibadethane olduğu yönünde, bir inanç grubunun kabulü ve talebi olduğundan, hukuken tanınması inanç özgürlüğünün gereğidir. Cemevlerinin ibadethane sayılmasına yönelik hukuki bir engel yoktur.⁵⁶ Nitekim 677 sayılı kanun ile yasaklanan ve kapatılan kutsal mekânlardan değildir. Diğer talepler ile birlikte değerlendirildiğinde 633 sayılı DİBKHK yapılacak ekleme ile cemevleri ibadethane sayılabilir veya yeni bir kanun ile yapılandırılabilir.

2.2. Alevi Din Görevlilerinin Kamu Görevlisi Sayılması

Geleneksel olarak Alevi-Bektaşî topluluğun din görevlileri dedeler ve babalardır. Dedeler, seyittir (Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir). Dedelik, babalık, çelebilik ve seyitlik kurumları ile bu unvanların kullanılması 677 sayılı kanun ile kaldırılmıştır. Bu sıfatların resmi olarak kullanılması mümkün olmadığı gibi, bu kişilerin kamusal yetki kullanmaları da mümkün değildir. Bununla birlikte böyle bir yasak Alevi ve Bektaşîlerin geleneksel inançlarına bir etki yapmamaktadır.

Bu soruna yönelik çözüm olarak; öncelikle 677 SK'da değişikliğe gidilerek, dedelik, babalık, çelebilik ve seyitlik unvanlarına dair yasak kaldırılmalıdır. 677 SK Anayasanın 174. maddesinde sayılan İnkılâp Kanunlarından biridir. İddia edildiği gibi⁵⁷ bu kanunun değiştirilmesine dair bir yasak bulunmamaktadır. Nitekim mezkûr kanun en son 7 Aralık 1990 tarih ve 3612 sayılı kanun ile bir değişikliğe uğramıştır. Anayasanın 174. maddesi bu kanunların değiştirilmesini yasaklamamakta; bu kanunlara karşı anayasa yargısı yolunu kapatmaktadır.

Alevilerin din görevlilerinin (dede, baba, çelebi, seyit) kamu görevlisi sayılmak istenmesinde iki önemli sebep bulunmaktadır. Öncelikle günümüzde dedelerin büyük çoğunluğu yüksek gelire sahip kimseler değildir. Geçimlerini sağlamak için başka bir işte çalışmak zorundadırlar. Başka bir işle meşgul olma, "yol eğitimi" verecekleri taliplerinin eğitimine yönelik ayıracakları zamanın önüne geçmektedir. İkinci olarak, camilerde ve mescitlerde, imam-hatip, vaiz, müezzin gibi din görevlilerinin istihdam edilmeleri karşısında, Alevi din görevlilerinin kamu görevlisi sayılması eşitlik ilkesinin ve laikliğin gereğidir.

⁵⁵ 2008 yılı Eylül ayında Kuşadası Belediyesi, Ekim ayında ise Tunceli Belediyesi meclisleri cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesi gerektiği yönünde kararlar almışlardır. Böylelikle cemevlerinin belediye hizmeti harcamalarının belediye tarafından karşılanması sağlanmıştır. **2009 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, s. 9.

⁵⁶ Aksi görüş için bkz. UYSAL.

⁵⁷ Bkz. UYSAL.

677 SK'da değişikliklerin yapılması, Alevi din görevlileri sorununun çözümünde bir başlangıç olmakla birlikte; bu sorunun çözümü, cemevlerinin ibadethane sayılması kadar kolay değildir. Geleneksel olarak dedelerin bir aileden gelme zorunluluğu bulunduğundan, bu konuda kamu görevliliğini bir aileye özgü kılmak; Anayasanın 10. maddesine açıkça aykırılık teşkil edecektir. Anayasanın 70. maddesi kamu hizmetiyle ilgili olarak, “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez” hükümlerine yer vermektedir. Anayasanın 48. maddesindeki “Herkes, dilediği alanda çalışma hürriyetine sahiptir” hükmü ile birlikte değerlendirildiğinde; kamu görevliliğine girişte “eşitlik”, “serbestlik” ve “görevin gerektirdiği niteliklerden başka nitelikler aranmaması” olmak üzere üç önemli ilke çıkmaktadır.⁵⁸ Alevi dedesi olarak atanabilmek için, “Alevi olmak” görevin gerektirdiği bir nitelik kabul edilir mi tartışılır? Nitekim 633 sayılı kanunun “Nitelikler” başlığını taşıyan 22. maddesinde “Diyanet İşleri Başkanı ile Kuruluşun bütün görevlilerinde (itikadı, ibadeti, tavır ve hareketlerinin İslâm törelerine uygunluğu çevresinde bilinir olduğu) ortak niteliğin bulunması” gibi, tamamen sübjektif esaslara dayalı ibareler bulunmakta idi. Bu madde Anayasa Mahkemesi Kararı⁵⁹ ile iptal edilmiştir. İlgili madde (ve diğer maddeler) farklı teknik nedenlerle iptal edilmiş olmakla birlikte; Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışacakların sübjektif ölçütlere dayandırılması hukuk düzeninde kabul edilecek bir şey değildir. Alevi-Bektaşî önderlerinin, dedelerinin kamu görevlisi sayılabilmesi için “Alevi inanç ve töresine bağlı olmak” gibi, tamamen sübjektif değerlendirmeye dayalı ölçütler getirilemeyeceği açıktır. Diğer taraftan “eşitlik” ilkesi gereğince Alevi inancını benimsememiş olanların da cemevlerinde görevli sayılabilmeleri mümkün olabilecektir. Yine serbestlik ilkesi uyarınca, ancak istekli olan Alevi dedeleri kamu görevliliğine atanabilecektir, isteksiz olanlara zorlama yapılamayacaktır. Örneğin, fiilen dedelik yapan bir kimse, istemediği müddetçe resmi göreve gelmeyeceğinden, bir zamanlar Türkiye’de imamlarla ilgili yaşanan, resmi sıfatı haiz olmayanların tabir yerindeyse “kaçak” görevde bulunmaları gibi bir sorun ortaya çıkabilecektir.

Kamu görevliliğine alımda, yukarıda sayılan ilkelerin yanı sıra bir takım özel koşullar da bulunmaktadır. 657 Sayılı *Devlet Memurları Kanununun*⁶⁰ 48. maddesine, TC vatandaşı olmak, fiil ehliyetine sahip olmak, belli bir yaşta olmak, belli bir öğrenimi tamamlamış olmak, kamu haklarından mahrum olmak gibi genel ve özel şartlar bulunmaktadır. Örneğin yaş kriterinin bile mevcut Alevi dedelerinin kamu görevlisi olmasına engel olacağına, kuşku bulunmamaktadır. Bir diğer konu da kamu görevliliğine alımların merkezi sınavla

⁵⁸ Kemal GÖZLER, *İdare Hukuku*, C. II, Ekin, Bursa, 2009, 2. baskı, s. 677–680; Ender Ethem ATAY, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, 2. baskı, s. 841–842.

⁵⁹ AYM, K.T. 18.12.1979, E. 1979/25, K. 1979/46.

⁶⁰ *Resmî Gazete*, Tarih: 23 Temmuz 1965, Sayı: 12056.

yapılmasıdır. 18 Mart 2002 tarihinde yürürlüğe giren, *Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik*⁶¹ kamu görevine atanmak isteyenlerin sınava girerek başarılı olmasını öngörmektedir.

Kanımızca bu soruna yönelik çözüm, Aleviler ve diğer bütün inanç topluluklarının din görevlilerini bizzat inanç mensupları tarafından seçilmeleri olacaktır. Ayrıca bu geleneksel Alevi uygulamalarına daha uygun görünmektedir. Böylelikle Alevi inancının mensuplarının kendi inançları dışında birinin bu inanç topluluğu için din görevlisi olarak kabul edilmesinin önüne geçilebilir. Devletin atama ve müdahalesinin, Alevilerin değişimiyle “Devlet eliyle Sünnileştirmek” önüne geçilmiş olabilir.⁶² Diğer yandan seçim usulü, “dede” olmak için sadece soydan gelmeyi yeterli (dikkat edilirse burada “geçerli” denilmemiştir) bir ölçüt olmaktan çıkaracak; Alevi edeb ve erkânını bilen, talibiyle daha fazla meşgul olan, gerçek yol gösterici “dede adayı”nın seçilmesine imkân tanıyacaktır. Ayrıca seçim, din görevlilerine “dinî temsilci” olma bakımından demokratik meşruiyet sağlayacaktır.

2.3. Zorunlu Din Dersleri Sorunu

Osmanlı eğitim sistemi din ağırlıklı bir eğitim sistemidir. Cumhuriyetle birlikte 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanununun yürürlüğe girmesiyle din dersi okullarda yeniden düzenlenmiştir. Devletin laik anlayışı benimsemesi nedeniyle din dersleri 1924’ten başlayarak 1939’a kadar kademeli olarak kaldırılmıştır.⁶³

Türk hukuk sisteminde “din dersleri” 1924 Anayasasında yer almazken, 1948–1949 eğitim-öğretim yılında, ilkokulun 4. ve 5. sınıflarındaki öğrenciler için velilerinin rızalarının alınması koşuluyla verilmeye başlanmıştır.⁶⁴ Daha sonra velilerin rızası dersin alınmasına değil, alınmamasına yönelik alınmaya başlanarak, din derslerinde örtülü bir zorunluluk getirilmiştir.⁶⁵ 1961 Anayasasının 19. maddesiyle din eğitim ve öğretimi kişilerin ve kanuni temsilcilerin

⁶¹ *Resmî Gazete*, Tarih: 3 Mayıs 2002, Sayı: 24744.

⁶² Alevi dede ve babalarının kamu görevlisi sayılmasının gerekli olmadığı, böyle bir durumda kamu görevlisinin gerçek anlamda dede olmaktan çıkacağı ve tipik bir devlet memuru olacağı yönünde de çok ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Veliyettin ULUSOY, “Maaşlı Dede, Benim Dedem Olamaz, Ona Maaş Verenin Görevlisi Olur”, (Alevi Çalıştayında yapılan konuşma), **Sacayak**, S. 3 (Haziran), 2009, s. 21.

⁶³ İlhan YILDIZ, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?”, **TÜBAV Bilim Dergisi**, C. II, S. 2, s. 244.

⁶⁴ METİN, s. 164. Bu dersin Milli Eğitim müfredatına konmasının sebepleri TBMM’de tartışılmıştır. Çocukların büyüklere saygı göstermemesi, komünizme karşı dinin gücünden yararlanma, dinin Türk kültürünün önemli bir unsuru olması, ölen yakınlarının arkasından gençlerin Kur’an okumayı bilmemesi gibi sosyolojik sebepler, din derslerinin getirilmesinde etkili olmuştur. KAYMAKCAN, s. 22.

⁶⁵ METİN, s. 164; YILDIZ, s. 245.

isteklerine bırakılmıştır. 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, ilk ve ortaöğretimde din dersleri zorunlu hale gelmiştir. Anayasanın 24. maddesinin 4. fıkrasına göre, “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.” Bu hükmüne, 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanununun*⁶⁶ 12. maddesinde de yer verilmiştir.

Türkiye’de ilk ve ortaöğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak öğretiminin zorunlu dersler arasında yer almasına Alevilerin itirazı, bu derslerde Alevilik inancıyla ilgili bilgilere yer verilmemesi, dolayısıyla Alevi inanç ve ritüellerinin yeterince öğretilmemesidir. Daha da ötesi, Alevi çocuklarına Alevilik inancına uygun olmayan bilgilerin öğretilmesiyle, Alevi çocukların benlik çatışmasına düşmesi; çocuklarının kendilerini ve ailelerini sorgular hale gelmesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁷ Bu derslerde Alevi öğrencilere ayrımcılık yapıldığı ve hatta Alevilere hakaret edildiğine dair iddialar bulunmaktadır.⁶⁸

Bu iddia ve kanaatler doğrultusunda Alevi bireylerin ve örgütlerin talepleri başlıca iki konu etrafında toplanmaktadır:⁶⁹

- Zorunlu din derslerinin kaldırılması,
- Din derslerinde Alevi inancına dair bilgilerin yer alması.

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 18. maddesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Ek 1 Nolu Protokolünün 2. maddesi, çocukların din eğitimlerine ebeveynlerinin karar vermesini öngörmektedir.⁷⁰

Bu konuda ayrıca ulusal ve uluslar arası mahkeme kararları vardır.⁷¹ İstanbul’da yaşayan Alevi bir ebeveynin çocuğunun din derslerinden muaf sayılması

⁶⁶ *Resmî Gazete*, Tarih: 24 Haziran 1973, Sayı: 14574.

⁶⁷ YILDIZ, s. 252.

⁶⁸ Örnek yazılar için bkz. http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=14&id=23&Itemid=28.

⁶⁹ KAYMAKCAN, s. 57.

⁷⁰ Her iki maddenin değerlendirmesi ve örnek kararları için bkz. Olgun AKBULUT ve Zeynep Oya USAL, “Parental Religious Rights vs. Compulsory Religious Education in Turkey”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 15, 2008, s. 444-450.

⁷¹ AİHM Büyük Dairesinin 29 Haziran 2007 tarihli (Başvuru no: 15472/02) *Folgero ve diğerleri v Norveç* kararı buna örnek gösterilebilir. Norveç’te devletin resmi dini olan Protestan kilisesine mensup olmayan, Norveç İnsani-Ahlaki Birlik üyesi ebeveynlerin çocuklarına ilköğretimde zorunlu olarak verilen “Hıristiyanlık, Din ve Felsefe” isimli dersten muaf tutulmaları için Norveçli yetkililere başvurmaları üzerine başvurudan tatmin edici cevap alamamışlardır. AİHS’nin din ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvuruyu AİHM 1 nolu protokolün 2. maddesi çerçevesinde değerlendirmeye almış; Norveç hükümeti-

yönünde açtığı davanın İstanbul İdare Mahkemesi tarafından (28 Aralık 2001 tarihinde) reddedilmesi üzerine Danıştay'a başvurmuştur. Danıştay da davayı Anayasanın 24. maddesi ile 1739 SK'nin 12. maddesini dayanak göstererek (14 Nisan 2003 tarihinde) reddetmiştir. Bunun üzerine yapılan başvuru üzerine vermiş olduğu *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye Kararında*⁷² AİHM, "zorunlu din derslerinin içeriğini" Sözleşmenin Ek 1 Nolu Protokolünün 2. maddesinin⁷³ ihlali olarak kabul etmiştir.

Türk Hükümeti AİHM önündeki savunusunda; 9 Temmuz 1990 tarihli Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulunun, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersleri ve bu derslerden muaf tutulma hakkı olan öğrencilere ilişkin bir karar aldığını ve bu muafiyetten sadece azınlık sayılan Hıristiyan ve Musevi vatandaşların yararlandığını, ancak Alevilerin bundan yararlanamayacağını ileri sürmüştür.⁷⁴

Sonuç paragrafında AİHM, muafiyet usulünün uygun bir yöntem olmadığı ve din derslerinde öğretilenin çocukların üzerinde okul ile kendi değerleri arasında bağlılık çatışmasına yol açabileceğini haklı olarak düşünebilecek ebeveynlere yeterince koruma sağlamadığı sonucuna varmıştır. Din dersinden muafiyet işlemi, farklı dini veya felsefi inanışlara sahip aileleri ağır bir yük altına sokabilmekte ve onları, çocuklarının din dersinden muaf tutulmaları için dini ya da felsefi inançlarını ifşa etmeye mecbur kılmaktadır. Bu nedenle AİHM, din derslerinden muafiyet yerine, din derslerinin içeriğini değiştirmeyi daha önemli görmektedir.⁷⁵

BM İnsan Hakları Komitesi, belli bir din veya inancın gereklerini öğretme şeklindeki bir dini eğitime karşı ailelerin ayrımcılık teşkil etmeyen muafiyet taleplerine veya alternatif seçeneklere yer verilmesi gerektiği görüşündedir.⁷⁶ AİHM'nin kararlarının uygulanması, bu sorunun çözümünde oldukça pratik bir yoldur. Din derslerinde Alevi inancına yer verilmesi, Alevileri yok sayan veya sapkın gösteren ibarelerin kaldırılması yerinde olacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, uygulamanın yasak savar nitelikte değil, gerçekten etkili

---

nin ana ve babanın eğitim ve öğretimi kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Kararın değerlendirmesi için bkz. METİN, s. 170-174.

⁷² AİHM Başvuru No: 1448/04 – 9 Ekim 2007.

⁷³ AİHM'nin Ek 1 Nolu Protokolünün 2. maddesi şu şekildedir: "Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretim kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."

⁷⁴ *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye*, par. 44.

⁷⁵ *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye*, par. 76.

⁷⁶ UYAR, s. 58.

bir şekilde olmasıdır.⁷⁷ Alternatif olarak Anayasanın 24. maddesindeki zorunluluk hükmü ve buna bağlı olarak 1739 SK'nin 12. maddesi kaldırılabilir.

2.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Statüsü

Osmanlı Devleti'nde din ile ilgili işler Şeyhülislam eliyle yürütülmekteydi. 1920 yılında kurulan Büyük Millet Meclisi'nde din işlerini yürütmek üzere, hükümet içinde Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne (bakanlık) yer verilmiştir. Dinin siyaset dışına çıkarılması gerektiği düşüncesiyle 3 Mart 1924 tarihinde bu bakanlık kaldırılmıştır. 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği (bugünkü Diyanet İşleri Başkanlığı) kurulmuştur.⁷⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı 1924–1961 Anayasasında devam etmiştir. 1982 Anayasasının 136. maddesinde Diyanet İşleri Başkanlığına bir üst kuruluş olarak yer verilmiştir. İlgili maddeye göre, “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir.”

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, m. 1: İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Alevilerin bu yöndeki talepleri iki yönde yoğunlaşmaktadır:⁷⁹

- Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılması,
- Diyanet İşleri Başkanlığının yeniden yapılandırılarak, Alevilerin de temsil edilmesi.

Liberal demokrasilerde devletin dine müdahale etmemesi esastır.⁸⁰ Kamu hizmeti sunan bir birim de olsa, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun olmaması daha doğrudur. İnanç toplulukları kendi inançlarını, “kamu düzeni”, “başkalarının hak ve özgürlükleri”, “hukukun genel ilkeleri” gibi ortak değerleri göz önünde bulundurarak pratikte uygulamalıdır. Din işleri ile devlet işleri

⁷⁷ Nitekim 2009 Uluslar arası Din Özgürlüğü raporuna göre, müfredatta Aleviliği de içeren değişiklik yapılmasına karşın, birçok Alevi, yeni din dersi müfredatında yer alan bilgilerin yetersiz ve kimi bilgilerin de yanlış olduğu görüşündedir, s. 11. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yapmış olduğu çalışmanın eleştirisi için bkz. Betül KOTAN, “MEB, Alevileri AB'ye böyle 'uydurdu'”, **Radikal**, 4 Ekim 2008.

⁷⁸ <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/diy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-kurulus-ve-tarihi-gelisim-53.aspx>, (erişim tarihi: 15 Nisan 2010).

⁷⁹ **Önrapor**, s. 7.

⁸⁰ Bir değerlendirme için bkz. **Türkiye'de Din Özgürlüğü Raporu**, s. 11, 41.

sadece, inanç özgürlüğünün etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik tedbirlerin alınmasında ve inanç topluluklarının temsiliyetinde kesişebilir.⁸¹

Hukuki açıdan, Anayasanın 136. maddesi ile 633 SK ilgası konusunda herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Nitekim Anayasanın 136. maddesi, değiştirilemez maddelerden olmadığı gibi, 633 SK'nin kaldırılamayacağına dair bir hüküm yoktur. Pratik açıdan ise, yüzbinden fazla çalışan ve birçok bakanlıktan fazla bütçeye ve kamu kaynaklarına sahip bir kurumun kaldırılması güçtür. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılması durumunda, kamu görevlisi kabul edilen imam ve diğer görevlileri memuriyetten uzaklaştırmak mümkün değildir. Ya çalıştırılmadan özlük hakları korunacaktır; yahut başka kurumlara aktarılmaları gerekecektir. Diyanet İşleri Başkanlığının bina ve diğer kaynaklarının başka kurumlara devredilmesi kolaydır, ancak personel konusu sorunludur.

Diyanet İşleri Başkanlığının yapılanmasında değişiklik yapılmasına gelince; bu yol tümünden kaldırmaya göre daha rasyonel görülmektedir. Yeni yapılanmada Alevilerin bir kurul şeklinde temsili söz konusu olabilir veya bütün mezhep ve inanç gruplarının ayrı ayrı temsil edildiği bir yapılanma gerçekleşebilir. Böylelikle kamu kaynaklarının inanç gruplarının talebi doğrultusunda kullanılması da sağlanmış olur.

2.5. Alevi Örgütlerine Genel Bütçeden Pay Ayrılması

Günümüzde Alevilerin örgütlenişi hukuk düzenine uygun olarak dernek veya vakıf şeklindedir. 1964 yılında Hacı Bektaş Veli Dergâhının müzeye dönüştürülmesiyle başlayan Alevi örgütlenmesi⁸², farklı vakıflar, dernekler, federasyon ve konfederasyonlar şeklinde büyük bir hızla devam etmiştir.

Devlet harcamalarında kanunilik esastır. Sosyal devlet niteliğinin gereği olarak, yaşlılara, bakıma muhtaç olanlara; diğer yandan sanatçılara, çiftçilere, orman köylülerine vs doğrudan destek sağlanmaktadır. Buna karşın dernek veya vakıf şeklindeki örgütlenmelere doğrudan kaynak aktarımı mümkün görünmemektedir.⁸³

⁸¹ Benzer görüşler için bkz. **Türkiye'de Din Özgürlüğü Raporu**, s. 41-42.

⁸² YILDIRIM, s. 171. Alevi örgütlenmelerinin tarihiyle ilgili önemli bir çalışma için bkz. Lütfi KALELİ, **Alevi Kimliği ve Alevi Örgütlenmeleri**, Can Yayınları, İstanbul, 2000.

⁸³ Örneğin kamuya yararlı derneklere doğrudan kaynak aktarımı söz konusu olmamakla birlikte; bu tür dernekler için çeşitli muafiyetler söz konusudur. Bunlar, damga vergisi, katma değer vergisi, veraset ve intikal vergisi, tapu tescil ve şerhlerinde harç, emlak vergisi, eğlence vergisi gibi çeşitli harç ve vergilerden muafırlar. Kamuya yararlı dernekler ayrıca izin almaksızın yardım toplayabilirler. Türkiye'de hâlihazırda mevcut olan 431 dernek arasında çeşitli inançlarla ilgili dernekler bulunmasına karşın; Alevilik ile ilgili faaliyette bulunan bir dernek bulunmamaktadır. Bkz. http://www.asmmmo.org.tr/asmmmo/content.php?content_id=405.

Diğer taraftan devlet harcamalarının kanuniliği ilkesine rağmen çeşitli örgütlere yardım yapılması söz konusu olsa bile, bunların hangi örgütler olacağını belirlemek zordur. Alevi örgütlerine kaynak aktarımı sorununun bir şekilde üstesinden gelinse, kanun önünde eşitlik ilkesi gereğince bütün örgütlenmelere kaynak aktarımı gerekecektir. Daha da ötesi, Alevilik dışındaki inançların örgütlenmeleri de bu destekten yararlanmak isteyecektir.

Kanımızca, devletin Alevi örgütlerine kaynak aktarması yerine, yeniden faaliyete geçirilmeleri için Alevi ocaklarına ve dergâhlarına kaynak aktarımı mümkün olabilir. 2005 tarih ve 5366 sayılı *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun*⁸⁴ amacı, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılmasını sağlamaktır. (m. 1) Aleviler ve bütün Türk toplumu için çok önemli kültürel varlıklar olan Alevi-Bektaşî ocak ve dergahları, bu kanun hükümleri doğrultusunda yeniden inşa ve restore edilebilir. Üstelik kanuna göre, sadece kültürel varlıkların restorasyon ve korunması değil, çevresine sosyal donatıların yapılması mümkün olabilir. Böylelikle Alevilik inancı mensupları kamu eliyle dinsel hizmet alabilir hale gelirken, diğer yandan kamu kaynaklarının paylaşımı konusunda objektif bir ölçüt getirilebilir.

2.6. Madımak Oteli'nin Müzeye Dönüştürülmesi

2 Temmuz 1993 yılında Sivas il merkezinde Pir Sultan Abdal Kültür Şenliklerine katılanlar, şehirde organize olmuş bir grup insanın saldırısına uğramıştır. Katılımcıların kaldığı ve yapılan saldırılar neticesi sığındıkları Madımak Oteli taşlanmış ve devamında ateşe verilmiştir. Olayların bastırılmasında Sivas ilindeki güvenlik güçleri yetersiz kalmış ve 37 kişinin öldürülmesinin önüne geçilememiştir.⁸⁵ Tarihe Sivas Katliamı veya Madımak Yangını olarak geçen olayın, bir ibret vesikası olarak hatırlanması, yakınlarını kaybedenlerin acılarını bir nebze hafifletmek amacıyla, toplumun bir kesimi tarafından Sivas Madımak Oteli'nin "utanç müzesi"ne dönüştürülmesi talep edilmektedir.⁸⁶

⁸⁴ *Resmî Gazete*, Tarih: 5 Mayıs 2005, Sayı: 25866.

⁸⁵ Sivas Olaylarıyla ilgili olarak yapılan bütün resmi işlemler ve dava tutanakları iki cilt halinde derlenerek yayımlanmıştır. Konunun ayrıntıları için bkz. Şenal SARIHAN (der.), **Madımak Yangını Sivas Katliamı Davası**, C. I-II, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2002.

⁸⁶ **Sacayak**, "Madımak İçin Vicdan ve Adalet Çağrısı", S. 3, Haziran 2009, s. 1.

Müze; kültür varlıklarını tespit eden, ilmi metotlarla açığa çıkaran, inceleyen, değerlendiren, koruyan, tanıtan, sürekli ve geçici olarak sergileyen, halkın kültür ve tabiat varlıkları konusundaki eğitimini, bedii zevkini yükselten, dünya görüşünü geliştirmede tesirli olan daimi kuruluştur⁸⁷. Türkiye’de müzelerin kurulması 1983 tarih ve 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa*⁸⁸ göre yapılır. Mezkûr kanununun 26. maddesine göre müzeleri kurmak Kültür ve Turizm Bakanlığının görevidir.

Genel müzelerin yanı sıra, Kültür ve Turizm Bakanlığından izin almak şartıyla, bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, gerçek ve tüzelkişilerle vakıflar, kendi hizmet konularının veya amaçlarının gerçekleştirilmesi için çeşitli kültür varlıklarından oluşan koleksiyonlar yapabilir ve özel müzeler kurabilirler. Ancak özel müze kurma isteği ve kurulmak istenilen müzelerin faaliyet konuları ve alanları, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından değerlendirilir ve izin belgesi verilir.⁸⁹

Bu talebin çözümü, tamamen Kültür ve Turizm Bakanlığının idari tasarrufundadır. Mevcut mevzuat ile Madımak Oteli’nin müze yapılmasında hiçbir engel bulunmamaktadır. Burada yürütmenin siyasal bir tercihte bulunarak, Madımak Oteli’ni kamulaştırarak; müstakbel kamu binasını alacağı bir idari kararla müzeye dönüştürmesi gerekmektedir.

2.7. Alevilere Yönelik Ayrımcılığın Sona Ermesi

Ayrımcılık, bir devletin ya da toplumun bazı üyelerinin ötekilere sağlanan belli ayrıcalıklardan yoksun bırakılmasıdır.⁹⁰ Türkiye’de hukukî açıdan herhangi bir topluluğa yönelik ayrımcılık bulunmamaktadır. Daha doğrusu belli bir etnik, siyasi veya dini topluluğu kimi haklardan yoksun bırakan bir hukuk normu yoktur. Gayrimüslimlerin bazı memuriyetlere girmesi, Çingenelerin Türkiye’de ikametleriyle ilgili negatif ayrımcılık hükümleri bulunmakta idi⁹¹, bugün ise mevzuatta bu tür hükümlere rastlamak zordur.

Türkiye’de Alevilerin ayrımcılık yönündeki sorunu, resmi olarak ayrımcılığa uğramak değildir. İlk sorun Alevilerin devlet yönetimine katılımında eksiklik;

⁸⁷ 30 Nisan 1990 tarihli *Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği*, m. 4.

⁸⁸ *Resmi Gazete*, Tarih: 23 Temmuz 1983, Sayı: 18113, Tertip: 5 Cilt 22, Sayfa: 444.

⁸⁹ 1984 tarihli *Özel Müzeler ve Denetimleri Hakkında Yönetmelik*, m. 4. (*Resmi Gazete*, Tarih: 22 Ocak 1984, Sayı: 18289)

⁹⁰ Türkkaya ATAÖV, **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 1.

⁹¹ 15 Temmuz 1950 tarih ve 5683 sayılı *Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanununun* 21. Maddesi, şu hükümleri içermektedir: “Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tabaası olan çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmıyan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı salahiyetlidir”.

ikincisi ve belki daha önemlisi ise inançlarına saygı gösterilmemesi,⁹² yok sayılması,⁹³ inançlarına yönelik ayrımcı tutumların olması⁹⁴ ve Alevi topluluğuna yönelik önyargıların devam etmesidir.⁹⁵

Tekrar edilecek olursa, Alevilik inancı mensuplarının siyasete, kamu görevliğine, üniversiteye vb kabulü yönünde hukukî bir engel yoktur. Buna karşın siyasette ve yönetimde Alevilerin temsili nüfuslarına oranla oldukça düşüktür. Örneğin 2007 Genel Seçimlerinde % 47 oy alan Adalet ve Kalkınma Partisi 337 milletvekili çıkarmasına karşın bunlardan sadece 3 milletvekili Alevidir.⁹⁶ Mevcut Bakanlar Kurulunda (60. Hükümet) hiç Alevi bakan yoktur. Hemen her iktidar döneminde bürokraside mülakat sınavları neredeyse belli bir dünya görüşündeki kişilerin kabulü, diğerlerinin elenmesi gibi bir anlayışla yürütülmektedir. Siyasi iktidarların o günkü tavırlarına göre belli toplulukların bürokrasi dışı bırakıldıklarında kuşku bulunmamaktadır. Örneğin, Türkiye bürokrasinde müsteşar, vali, büyükelçi, general, genel müdür vb yüksek görevlerde Aleviler hiçbir zaman nüfusları oranında bulunmamıştır. Türkiye'deki tek Alevi vali ise, yaş haddinden emekli olmak üzeredir.⁹⁷ Sonuç olarak Aleviler, yüksek bürokraside nüfusları oranında veya makul ölçüde etkili olmak istegindedir. Alevilerin bürokrasideki ayrımcılığa yönelik talepleri esas itibariyle bir Türkiye sorunudur. Kanımızca bürokraside mülakatların kaldırılması ya da fevkalade

⁹² **Sacayak**, "Aleviliği Öğreten Alevi Şeyhlere Dava Açıldı: Yargılamaya büyük Tepki", S. 11, Mart-Nisan 2010, s. 9.

⁹³ Devlet televizyonu olan TRT'nin Alevilerce önemli kabul edilen Muharrem ayında ibadet ve inançlarına ilişkin hiç (ya da yeterince) yer vermemesi, önemli bir ayrıntıdır. Bkz. İlhan SELÇUK, Gencay ŞAYLAN ve Şenay KALKAN, **Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik**, Yön Yayınları, İstanbul, 1994, 2. baskı, s. 105.

⁹⁴ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, "İstanbul'da Bir Lisede Bir Öğrencinin Mezhebi Nedeniyle Ayrımcılığa Uğradığı ve Aşağılandığı İddiaları Hakkında Alt Komisyon Raporu", 7 Aralık 2007. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insan_haklari/belge/istanbulda_bir_lisede_mezhep_bk_son.pdf. Rapora göre, İstanbul'da bir lisede Ramazan ayında oruç tutmayan bir öğrenciyi öğretmeni niçin oruç tutmadığını sormuş, öğretmen devamında sınıfta Alevi olup olmadığını öğrenmek istemiş; bir öğrencinin 'Ben Aleviyim hocam' demesi üzerine, 'senin benden çekeceğin var' diye karşılık vermiş ve öğrenciyi yönelik fiili saldırıda bulunmuştur. Özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin Aleviliği nasıl anlattıklarına dair çarpıcı örnekler için bkz. SELÇUK, ŞAYLAN ve KALKAN, s. 79.

⁹⁵ Ali Haydar ÖNER, "Değerlendirme Konuşması", **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, Süleyman Demirel Üniversitesi, 29-30 Mayıs 2009 Eğirdir Isparta, 2009, s. 228.

⁹⁶ Reha Çamuroğlu'nun ifadesine göre TBMM'de 23 milletvekili Alevidir. Bkz. Reha ÇAMUROĞLU, "Alevilerin kapalı bir cemaat olmasından faydalanıyorlar ve bunun sürmesini istiyorlar", (Röportaj: Nuriye Akman), **Zaman**, 10 Ocak 2009. Bu sayı, Erdemir'in makul bir tahminiyle 15 milyon olan Alevi sayısının nüfusa oranıyla hiç de uygun düşmemektedir.

⁹⁷ Isparta Valisi Ali Haydar ÖNER'in kendi değerlendirmeleri için bkz. ÖNER, s. 226-231.

objektifleştirilmesi, gerek Alevilerden gerekse başka topluluklardan gelen şikâyetlerin önüne geçecektir.

Alevilerin inançlarına yönelik önyargılı tavırların son bulduğu söylenemez. Bu konu esas olarak hukukî bir mesele değildir. Nitekim “insanların inançlarına saygılı olacaksınız!” diye bir hukuk normu yapılmaz, yapılsa da işlevsel olmaz. Ticari ilişkilerde kişilere belli sebeplerle ayrımcılık yapmak TCK’de suç kabul edilmiştir. Bu teorik olarak önemli bir düzenlemedir, ancak fiiliyatta çok anlam ifade etmemektedir. Başka bir deyişle, belli bir kişi veya gruba karşı subjektif sebeplerle yapılacak olan ayrımcılık, pekâlâ kolayca objektif sebeplere dayandırılabilir. Asıl olan ayrımcılık fikrinin zihinlerde son bulmasıdır.⁹⁸ Örneğin Sünni paradigma tarafından çocuklara öğretilen şey, İslam’da 4 hak mezhebinin olduğu, diğerlerinin sapkın, doğru olmayan inançlar olduğu yönündedir. Bu durumda “hak” dört mezhep içinde sayılmayan Alevilik “sapkın” gruba dâhil olmaktadır.⁹⁹ Bu anlayış ilköğretim çağındaki çocuklara “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ders kitapları aracılığıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından; diğer kitleye ilmihaller, dini kitaplar yoluyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından empoze edilmektedir.¹⁰⁰ Sünni din görevlilerinin bilinçlendirmesi, gerek Aleviler, gerekse diğer inanç azınlıklarına karşı hoşgörünün artmasında önemli olacaktır.

3984 sayılı *Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunun*¹⁰¹ 4/2(b) maddesi toplumu şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınları yasaklamaktadır. Bu

⁹⁸ Bu ayrımcılık fikrinin bitirilmesini tek taraflı olarak Alevi olmayanlardan değil, Alevilerin kendi zihinlerinde de bitirebilmeleri için somut adımlar atılmalıdır. Sambur’un tabiriyle beşyüz yıllık bir sorun olan Alevilik sorununun devamı nedeniyle, Aleviler kendilerinin daima ayrımcılığa uğradığı yönünde bir alınganlık refleksi içindedir. Örneğin TBBM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu tarafından, Amasya’da iki okul ve bir pansiyonda dini baskı yapıldığı iddiasıyla araştırma yapılmıştır. Rapora göre, olayın sebebinin iddia edildiği gibi Alevilere yönelik bir ayrımcılık veya baskı olmadığı anlaşılmıştır. TBMM İnsan Hakları Komisyonu, “Amasya’da İki Okulda Ve Bir Pansiyonda Dini Baskı Yapıldığı İddiaları Hakkında Komisyon Raporu”, 2007. (http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/AMASYA_ALTKOMISYON_RAPORU.pdf).

⁹⁹ SELÇUK, ŞAYLAN ve KALKAN, s. 79–80.

¹⁰⁰ Bu sadece ders kitapları aracılığıyla değil, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun onayından geçen sözlüklerde “ensest” kelimesinin Türkçe karşılığı “Akraba ile zina, Kızılbaşlık” şeklinde yazılmıştı. Yine ünlü Türk romancıları Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun **Nur Baba**, Reşat Nuri Güntekin’in **Balıkesir Muhasebecisi Tanrı Dağı Ziyafeti**, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın **Toraman** adlı romanlarında hep Alevileri (Kızılbaş) aşağılayan, onlara hakaret ve iftira atan sözleri görmek mümkündür. Ayrıntı için bkz. Necdet SARAÇ, “İşte İsim İsim “Mum Söndü” Hakaretini Yapanlar”, <http://www.odatv.com/n.php?n=iste-isim-isim-mum-sondu-hakaretini-yapanlar-0910101200>.

¹⁰¹ *Resmî Gazete*, Tarih: 20 Nisan 1994, Sayı: 21911, Tertip: 5 Cilt: 33.

normun varlığı zaman zaman Alevilerin veya başka topluluklar aleyhinde hasmane yayınların yapılmasını engelleyememektedir. ¹⁰² Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin din ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. Maddesinde açıkça söz edilmese de AİHM, bir çok kararında devletlere din ve inançlara yapılan hakaretleri önlemeye yönelik bir pozitif yükümlülük getirmektedir. ¹⁰³ Özellikle kamusal ve basın yayın gibi kamusal denetime açık alanlarda ayrımcılığı sonlandırmanın en önemli yolu olarak etkili kamu denetimi (ombudsman) görülmektedir.

Ayrımcılıkla ilgili olarak, son bir konuyu dile getirmek gerekmektedir. Alevilerin şikayetçi olduğu ve mahkemeye taşıdıkları konulardan biri, nüfus cüzdanlarında din hanesinin varlığıdır. Bu konu çok kez dile getirilmiş ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan bir başvuru sonuçlandırılmış ve nüfus cüzdanlarında din hanesinin bulunması Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin din ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesine aykırı bulunmuştur. ¹⁰⁴ Burada dikkat çekilmek istenirse nüfus cüzdanlarıyla ilgili başka bir konudur. Türkiye vatandaşlarının nüfus cüzdanlarının arka kısmında nüfusa kayıtlı oldukları yer bulunmaktadır. Vatandaşlık numaralarının uygulamaya konulması ile artık pratikte hiçbir yararı olmayan nüfus kayıt yerlerinin varlığı, suiistimale açık bir konudur. Nitekim nüfus kayıtları sayesinde kimin hangi yerleşim yerinden (Alevi, Kürt, Zaza, Süryani, Yezidi, Çingene vs) geldiğini tespit etmek son dere-

¹⁰² Kimi zaman kasıtlı olmasa da "Alevi" veya "Kızılbaş" kelimesinin televizyon programlarında kötü bir anlamda kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bununla ilgili en meşhur gaf 1995 yılında canlı yayınlanan bir yarışma programında sunucu Güner Ümit tarafından yapılmış; bunun bir benzeri çok yakın zamanlarda 6 Ekim 2010 günü, yine canlı yayınlanan bir yarışma programında Mehmet Ali Erbil adlı sunucu tarafından tekrarlanmıştır. **Milliyet**, "İkinci Günier Ümit Vakası", 7 Ekim 2010.

¹⁰³ Ayrıntı için bkz. ARSLAN, s. 54-57.

¹⁰⁴ *Sinan Işık v. Turkey, Başvuru no: 21924/05*. İzmir'de yaşayan Sinan IŞIK isimli bir Alevi vatandaş, 2004 yılında nüfus cüzdanındaki din hanesine "Alevi" yazdırmak için mahkemeye başvurur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşü doğrultusunda mahkeme başvurusunun talebini reddeder. Sinan IŞIK'ın davayı Yargıtay'a temyiz etmesiyle de sonuç değişmemiştir. Bunun üzerine Sinan IŞIK Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurarak, din ve vicdan özgürlüğünün (m. 9), adil yargılanma hakkının (m. 6) ve ayrımcılık yasağının (m. 14) ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi konuyu sadece 9. madde kapsamında (din ve inanç özgürlüğü) değerlendirmiştir. AİHM, devletin kişiyi dinini açıklamaya zorlayamayacağı ve dini inançların belirtilmesinin idari makamlar ile birey arasındaki ilişkide ayrımcılık sebebi olabileceği gerekçesiyle, başvuruyu haklı bulmuştur. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=21924/05&sessionid=57234904&skin=hudoc-pr-en>, (erişim tarihi: 15 Nisan 2010). Nüfus cüzdanlarında din hanelerinin yer almasıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Selin ESEN ve Levent GÖNENÇ, "Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate", **Journal of Law and Religion**, 2007–2008, Vol. 23, pp. 579–603.

ce kolaydır. ¹⁰⁵ Bu sebeple, nüfus cüzdanlarından nüfus kayıt yerlerinin kaldırılması, ayrımcılığı önlemek bakımından daha önemli olacağı kanaatindeyiz.

3. Bütüncül Bir Çözümün Gerekliği

Alevilerin talepleri dikkatlice incelendiğinde, bunlardan bir-iki tanesi dışında (örneğin Madımak Oteli'nin müzeye dönüştürülmesi, ayrımcılığın ortadan kaldırılması gibi) müstakil olarak değil; ancak diğer taleplerle birlikte ve bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sorunun kaynağı Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı veya mevcut yapısıyla doğrudan ilgilidir. Gerek cemevlerinin hukuki statüsü, gerek dedelerin kamu görevlisi sayılması, gerekse Alevi din hizmetlerinin kamusal kaynaklardan karşılanması talebi olsun; sorun önünde sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı meselesine gelmektedir. Daha doğrusu bu talepler birbiriyle çok yakından ilgilidir ve çözümleri de hep birlikte ve Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı/yokluğu ya da yapısının değişmesi üzerinden olmalıdır. Bütüncül yaklaşımın birinci yönü budur.

İkinci olarak Alevilerin talepleri çok net olarak “eşitlik” talebidir. Bugüne kadar Aleviler de Sünniler gibi din hizmetlerini kamusal kaynaklar aracılığıyla ve onlarla eşit biçimde alsalardı veya aldıklarına inansalardı, bugün “Alevilerin talepleri” söz konusu olmayacaktı. Dolayısıyla bu talepleri son tahlilde bir eşitlik talebi olarak görmek gerekir. Bu “eşitsizlik” sorunu sadece Alevilerin değil, aynı zamanda Süryanilerin, Yezidilerin ve hatta Şafi Sünnilerin sorunudur ve Alevilerin talepleri için öne sürülecek çözüm önerileri, eşitsizliğe uğrayan bu inanç grupları için de çözüm sağlamalıdır. Bugün gelinen noktada Alevilerin talepleri her ne kadar bir inanç grubuna aitmiş gibi görünse de esas olarak talepler, devletin din hizmetlerinde egemen Hanefi Sünni paradigmayı sorgulamaya ve değiştirmeye yöneliktir. ¹⁰⁶ Değiştirilmek istenen Hanefi Sünnilerin dinî anlayışı değil; ancak din hizmetlerine ayrılan kamusal kaynakların bölüşümünde tek güç olma durumudur.

Din hizmetlerinin kamusal kaynaklardan karşılanmasına yönelik “eşitlik” talebinin, başka bir deyişle mevcut “eşitsizlik” halinin giderilmesinde temelde iki çözüm yolu ileri sürülebilir. Bunlar “varlıkta eşitlik” veya “yoklukta eşitlik” olarak adlandırılabilir.

“Varlıkta eşitlik” modeline göre, bütün inanç gruplarının talepleri eksiksiz olarak yerine getirilmeli ve tümü kamu kaynaklarıyla karşılanmalıdır. Bu durumda Diyanet İşleri Başkanlığı içinde her inanç grubu için ayrı bir birim ihdas edilmeli ve yönetimi bu inanç grubu mensuplarınca yerine getirilmelidir. Başka bir yaklaşım da Diyanet İşleri Başkanlığı şeklinde her inanç grubu için ayrı tüzel kişiliği, bütçesi ve personeli olan idari birimlerin oluşturulması olabilir. Böyle-

¹⁰⁵ Benzer bir örnek için bkz. TOPRAK ve diğ. s. 9.

¹⁰⁶ Bkz. SAMBUR, *passim*.

likle mevcut egemenliğin, aynı çatıda birleşmeden sonra da devam etmesinin önüne geçilebilir. Bu önerinin kabulü durumunda “Alevi Din Hizmetleri Başkanlığı” adıyla, merkezi idareye bağlı ancak ayrı tüzel kişiliği olan, ayrı bütçe ve personele sahip idari birim olacağından; cemevi, dedeler, kamudan kaynak aktarımı gibi konular kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır.

“Yoklukta eşitlik” önerisine göre ise, laik bir devlette hiçbir inanç grubu dinsel hizmetleri kamu eliyle ve kamu kaynaklarından almamalıdır. Bu durumda Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı son bulmalı ve inanç sahipleri kendi öz kaynaklarıyla dinlerini yaşamalıdır. Böyle bir önerinin gerçekleşmesi durumunda, eşitlik birçok şekilde tezahür edecektir. Birincisi dini inancı olmayanların ödediği vergiler, hiç yararlanmayacakları bir kamu hizmetine aktarılmayacaktır.¹⁰⁷ İkinci olarak, bireylerin kendi kaynaklarıyla yapmış oldukları cami, mescit, cemevi, kilise vb ibadethaneler devletin yönetimine geçmeyecek, böylelikle bireylerin mülkiyet hakları ihlal edilmeyecektir.¹⁰⁸ Daha da önemlisi bugün kamu kaynaklarını kullandığı ve yönettiği iddia edilen Hanefi Sünnilerin dahi şikâyetçi oldukları “devletin dine müdahalesi” son bulmuş olacaktır.¹⁰⁹ Nitekim devletin kendi bütçesi ve personeliyle kurgulamak istediği tek tip inanç modeli ortadan kalkacaktır. Kaynağı sağlayanın belli bir takım istekleri de dayatması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu tür bir çözüm gerek dini hizmetlerini kamusal kaynaklardan alamayan inanç grupları, gerekse Hanefi Sünniler için gerçekçi ve eşitlikçi bir çözüm olacaktır.

“Yoklukta eşitlik” olarak adlandırılan modelin gerçekleşmesi durumunda Diyanet İşleri Başkanlığının kalkmasıyla ortaya çıkan boşluk nasıl giderilecektir? Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı, tıpkı RTÜK, SPK gibi bağımsız idari kurulla dönüştürülmelidir.¹¹⁰ Bu üst kurulda kendini “farklı” olarak ifade eden bütün inanç grupları nüfusa bakılmaksızın eşit temsil hakkı tanınmalıdır. İnanç grupları, devletin hiçbir şekilde yönetimine karışmadığı dernek veya vakıflara benzer ancak farklı bir statüde olan tüzel kişilikler tarafından idare edilmelidir.¹¹¹ İbadethanelere ceza hukuku tarafından tanınan ayrıcalıklı koruma devam etmelidir. Diğer yandan personel giderleri ile belediye hizmet (elektrik, su, doğalgaz vs) giderleri dahil, tüm giderler bu tüzel kişilik tarafından karşılanmalıdır.¹¹² Bununla birlikte kamuya yararlı derneklere tanınan ayrıcalık ve muafiyetler bu tüzel kişilere de tanınmalıdır. Yardım toplamaları ve harcama yapmaları

¹⁰⁷ Vergi sisteminin gelişmesiyle inanç özgürlüğünün gelişmesi arasındaki ilişki bakımından bkz. ERDEMİR.

¹⁰⁸ **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu**, s. 19.

¹⁰⁹ **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu**, passim.

¹¹⁰ Benzer görüş için bkz. ERDEMİR.

¹¹¹ Benzer öneri için bkz. **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu**, s. 40.

¹¹² Benzer görüşler için bkz. SAMBUR, s. 13.

serbest bırakılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanan dinî bilgi sağlama görevi İlahiyat fakülteleri tarafından yerine getirilmeli; bu fakülteler Hanefi Sünni inancın dışında kalan inançların da ayrıntısıyla araştırıldığı ve bilimsel bilgi üreten yerler haline gelmelidir. Devlet ile dini birbirinden ayırıştırarak bu model; öncelikle devleti din hizmetlerinden uzak tutarak, tam anlamıyla laikliğin işlenmesini sağlayacaktır. Diğer yandan devletin din üzerindeki etkisine son vererek, dinin özgürleşmesini, din ve inanç özgürlüğünün gerektiği gibi uygulanmasını sağlayacaktır.

“Yoklukta eşitlik” modelinde devlet ile din ilişkisi çok sınırlı olacaktır. Örneğin “Din İşleri Üst Kurulu” adıyla var olacak bağımsız idari kurulun din özgürlüğünün etkin biçimde kullanılmasını sağlama ve din suiistimalinin önlenmesine yönelik görevleri olacaktır. İnançları temsil eden tüzel kişilerin devletle irtibatını sağlayacak olan bu kurul; devlet ile inançlar arasında temsil aracı olacaktır. İkinci olarak din özgürlüğünün kullanılmasında meydana gelebilecek aksaklıklar bu kurul tarafından çözümlenecektir. Dinî açıdan kamu denetçiliği (ombudsmanlık) görevi de yapacak olan kurul, inançların yaşanmasında ortaya çıkan sorunların aşılmasını sağlayacaktır. Üçüncü olarak dinî inançların kötüye kullanılmasını sağlayan bir denetleyici kurum olacaktır. Denetim bir dinin başka din tarafından kötülenmesi, halkın kin ve nefrete sevk edilmesi ve anayasal düzenin şiddet yoluyla ortadan kaldırılmasını hedeflemek gibi konularda olacak; ¹¹³ hiçbir devlet gücü dinin içeriğiyle ilgili denetim yapamayacaktır. Böylelikle Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dinde genel bir hakemlik ya da fetva makamı olma durumu ortadan kalkacaktır. Dördüncü olarak, bu kurul Diyanet İşleri Başkanlığına oranla çok daha küçük bir bütçe ile idare edilebilecektir. Bir inancı yaşamak isteyen, bunu ancak kendi kaynağıyla sağlayacağından ulusal kaynaklar tasarruflu kullanılmış olacaktır. Örneğin Türkiye’de yaşanan cami enflasyonu son bulacaktır. ¹¹⁴ Böyle bir modelin gerçekleşmesi, kuşkusuz Türkiye’de birçok sorunun bütüncül olarak çözülmesine yardımcı olacaktır. Dikkat edilmesi gereken husus ise, çok az sayıda üye ve personel ile işleyebilecek bu tür kurulun yeniden hantal bir bürokratik yapıya kavuşmaması ve özgürlükleri kısıtlamaya değil, sağlamaya yönelik bir anlayışla çalışmasıdır.

Son olarak, Alevilerin (veya başka bir toplumsal kesimin) taleplerinin değerlendirilmesinde öncelikle mevcut yasal durum açısından soruna yaklaşmak yer-

¹¹³ BM İnsan Hakları Komitesine göre, “din ve inancın ortaya konması, savaş propagandası, ulusal, ırksal, ya da dinsel nefretin, ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak şekilde savunulması halini almamalıdır... Devletler bu tür eylemleri yasaklayacak yasaları kabul etmelidir.” Bkz. UYAR, s. 58.

¹¹⁴ 2009 itibarıyla Türkiye’deki cami sayısı 79 binin üzerindedir. Bkz. **Radikal**, “Türkiye’deki cami sayısı 79 bin 96”, 3 Ocak 2009. Cami sayıları ile okul, hastane sayıları ile din görevlisi ve doktor sayılarının karşılaştırması için bkz. **Sabah**, “Erdoğan Haklı”, 15 Haziran 2004. Buna göre Türkiye’deki cami sayısı hastane sayısının 70 katıdır.

sizdir. Taleplerin amacı zaten varolan sistemin veya durumun değiştirilmesidir. Dolayısıyla taleplerin bir kısmının veya çoğunun mevcut yasal duruma uymaması gayet doğaldır. Burada değerlendirme ölçütü olarak evrensel hukuk ilkeleri ve özellikle Avrupa standartları dikkate alınmalıdır. Şöyle ki; 1- Talepler, - toplumda böyle bir talepte bulunmayanların - hak ve özgürlükleri ihlal ediyor mu? 2- Taleplerin –bugüne kadar– yerine getirilmemesi demokratik toplumda zorunlu bir sebepten mi kaynaklanıyor? (Sınırlamanın zorunlu olup olmaması) 3- Taleplerin karşılanması durumunda, toplumsal barışın bozulması, suç işleme ihtimalinin ortaya çıkması ya da toplumun genel ahlakı ya da sağlığına yönelik bir tehditle karşılaşılabilir mi? (Amacın meşruluğu) 4- Talepler bireylerarası eşitliği bozucu ve hukukun üstünlüğüne aykırı mı? Bu sorular cevaplandırıldığında, ileri sürülen taleplerle ilgili demokratik toplum açısından bir sakınca görülmediğinde, derhal hukuki düzenlemeye gidilmelidir. Bu durumda Alevilerin taleplerine yukarıdaki ölçütler uygulandığında, talepler son derece makul ve evrensel ilkelere uygun, eşitlikçi taleplerdir.

SONUÇ

Din, laik bir düzende kamusalıktan arındırılmış, sadece bireysel ve toplumsal bir değerdir. ¹¹⁵ İnanç özgürlüğüne yaklaşırken “alt-inanç grubu” veya “sapkın grup” yaklaşımında bulunulamaz. Bireylere din özgürlüğüyle ilgili hakları verirken din, mezhep, tarikat gibi bir kategorilendirmeye gerek yoktur. Aleviliği bir inanç sistemi; Alevileri de din ve inanç özgürlüğünü etkin bir şekilde kullanmak isteyen yurttaşlar olarak ele almak, soruna yaklaşımı berraklaştıracaktır. ¹¹⁶

Alevilerin çeşitli talepleri arasında iki tanesinin çözümü son derece açık ve kolaydır. Madımak Oteli'nin müzeye dönüştürülmesi Kültür ve Turizm Bakanlığının yapacağı idari bir işlem ile mümkündür. Alevi-Bektaşî talepleri arasında çözümü en kolay olan talep budur. Tek mesele idarenin bu iradeyi gösterip gösterememesidir. Talep Alevi topluluğunun bütününden gelmekte olan, açık ve net bir taleptir. Buna karşın, yürütmenin aldığı kararlarda genellikle siyasal hesapların daha baskın olduğu gözlenmektedir. Kanımızca, açık ve net taleplere karşın yürütme gerekli iradeyi göstermelidir. ¹¹⁷

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri konusunda en yakın çözüm, AİHM'nin vermiş olduğu karar doğrultusunda bu dersin içeriğinde Alevilerin talepleri doğrultusunda etkili değişiklikler yapılmasıdır. Yapılacak değişiklik ve eklemelere Aleviler kendileri karar vermelidir ve kimse Aleviler adına bu hakkı

¹¹⁵ HAFIZOĞULLARI, s. 40.

¹¹⁶ SAMBUR, s. 11.

¹¹⁷ Sambur, Madımak Oteli'nin şimdiye kadar müze yapılmamış olmasını, Alevi kimliğini inkâr ederek, yapılan katliamı unutturmaya çalışmak olarak yorumlamaktadır. Bkz. SAMBUR, s. 14.

kendinde görmemelidir.¹¹⁸ Ayrıca değişiklikler yasak savar nitelikte değil, toplum vicdanını tatmin eder ölçüde olmalıdır.¹¹⁹ Öte yandan, bu derslerin zorunlu olmaktan çıkarılması mevcut anayasanın 24. maddesinde değişikliğe bağlıdır. Bizim önerimiz, din derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılarak; ailelerin tercihine bırakılmasının daha özgürlükçü olduğu yönündedir.¹²⁰ Daha da ötesi sadece Aleviler için değil, her türlü inanç grubunun (normal tedrisat dışında) din okulları açmaları ve her yaşta bireylerin buralardan din eğitimi almaları mümkün olmalıdır.¹²¹ Böylelikle çocuğuna dinî eğitim yaptırmak isteyen aileler serbest bir biçimde bu okullardan yararlanabilecektir. Bu türlü bir reform İmam Hatip Lisesi veya benzer karakterli din eğitimi veren ve normal tedrisat içinde yer alan okullara yönelik ihtiyacı da kendiliğinden ortadan kaldıracaktır.

Sayılan iki talebin çözümü, yürütme organının göstereceği kararlılık ile herhangi bir hukuki düzenlemeye gerek kalmaksızın yapılabilecek idari işlemlerle gerçekleştirilebilir. Buna karşın diğer taleplerin yerine getirilmesi mutlaka yasa değişikliği ve hatta anayasa değişikliği gerektirmektedir. Bu da yine siyasal iradenin kararlılıkla sorunları çözme isteği sonucunda gerçekleştirilebilir.

Kanımızca diğer sorunlar bütündür ve ancak bütüncül çözümlenebilir. Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılarak Din İşleri Üst Kurulu'nun oluşturulması ve diğer isteklerin çözülmesini de kolaylaştıracaktır. Çünkü cemevlerinin hukuki statüsü olsun, dedelerin kamu görevlisi sayılması olsun doğrudan idareyle ilgili konulardır. Kanımızca Anayasanın 136. maddesi değiştirilerek, bu tür bir kurulun oluşturulması sağlanmalıdır. Bu durumda, idari yapıda meydana gelen değişiklik ile cemevlerinin ibadethane sayılmasına imkan tanınacaktır. Bizim önerimiz her inanç grubunun kendi din görevlilerinin ücretlerini sağlamasıdır. Bu sebeple önerdiğimiz “yoklukta eşitlik” modeline göre, dedelerin kamu görevlisi sayılmasına gerek yoktur. Diyanet İşleri Başkanlığının tasfiyesi ise, mal varlıklarının kurulacak üst kurula devredilmesi, mevcut personelden istekli olanların kamu sektöründe diğer görevlere atanmasıyla sağlanabilir. Buna karşın mevcut durumun devamı halinde, “varlıkta eşitliğin” sağlanması bakımından, dedelerin kamu görevlisi kabul edilmesi ve ücretlendirilmesi, olmazsa olmazdır. Alevi-Bektaşî dede ve babaları ister kamu görevlisi sayılsın ister sayılmasın; her iki durumda da 677 sayılı *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarluklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun* Türkiye’de eşitliği bozu-

¹¹⁸ YILDIZ, s. 253–254.

¹¹⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararından sonra Danıştay vermiş olduğu bir kararda, din dersi müfredatının Aleviler açısından yetersiz olduğu kararına varmıştır. Danıştay 8. Daire, K. 2007/7481, E. 2006/4107, K.T. 28 Aralık 2007. (<http://www.danistay.gov.tr/kerisim/container.jsp>, erişim tarihi: 15 Nisan 2010). Örneğin 2008 yılında 12. Sınıfların ders kitaplarında Alevilikle ilgili sadece 5 sayfaya yer verilmiştir. Bkz. AKBULUT ve USAL, s. 454.

¹²⁰ Benzer görüş için bkz. AKBULUT ve USAL, s. 454.

¹²¹ BM İnsan Hakları Komitesinin benzer görüşleri için bkz. UYAR, s. 57.

cu bir anlam taşımaktadır. Devletin yaratmaya çalıştığı (ve gayri resmi de olsa resmi ideolojinin inanç modeli olarak kabul ettiği) Hanefi Sünni inanç modeli dışındakilere haksızlık yapılmaktadır. Bu kanun devrim kanunu olarak adlandırılan kanunlardan biridir. Bu sebeple değiştirilemeyeceği yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu tür iddiaların hukuki yönü bulunmamaktadır. Nitekim geçmişte tam üç kez değişikliğe uğramıştır. Anayasanın 174. maddesi bu kanunun ve maddede zikredilen diğer kanunların değiştirilmesini değil; anayasaya aykırılık sebebiyle anayasa yargısına götürülmesini yasaklamaktadır. Dolayısıyla değiştirilmesinde hiçbir engel bulunmamaktadır ve bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için mutlaka değiştirilmelidir.

Dinin devletin kontrolünden çıkarılarak, doğrudan bireylerin kontrolüne verilmesi, sadece Alevilerin değil, Hanefi Sünniler dâhil, toplumda dinini yaşamak konusunda sorun olduğunu düşünen tüm inanç mensupları açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır. Sorun olarak kabul edilen ve çözümü için devlete sunulan talepler son bulacaktır. Ancak burada devletin üzerine düşen vazife, herkesin dinini yaşaması için özgürlük alanı oluşturması olması ve bireylerin sorunlarla karşılaşmasının önüne geçmektir. Yine kişilerin dini inançlarının sömürülmesinin önlenmesi, başka dinlere ve inançlara yapılabilecek saldırıların engellenmesi, devletin sınırlı denetimiyle ve ancak devlet tarafından yapılabilecektir.

Alevilerin talepleri insani taleplerdir. Sorun inanç özgürlüğünü kullanma sorunudur. Talepleri ise toplumun büyük bir kesimine sağlanan ayrıcalıklara kavuşarak, eşit koşullar altında yaşamaktır. Bu doğrultuda 60. TC Hükümeti tarafından “Alevi Açılımı” adıyla yürütülen politika çerçevesinde, Alevilerin talepleri ve çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalar kimi çevrelerce olumlu karşılanmış; ¹²² kimilerine göre ise Alevilerin taleplerine tatmin edici cevaplar verememiştir. ¹²³ Bu çalışmaların daha etkin yürütülmesi şarttır. Sambur’un da belirttiği gibi, “Devletin ihtiyaç ve taleplerine uygun bir şekilde Alevî sorununu çözmeye kalkmak, çözüm değil, çözümsüzlük getirecektir”. ¹²⁴ Eşitlik meselesi öncelikle zihinlerde halledilmeli ve hâkim grup, hukuk

¹²² Metin KAYGALAK, “Alevi çalıştayları: İtiraf edilen cemaat ve lapsus”, **Taraf**, 19 Şubat 2010.

¹²³ 60. TC Hükümeti tarafından yürütülen Alevi açılımı çalıştaylarına ve önratora yönelik eleştiriler için bkz. **Hürriyet**, “Alevi Çalıştayı Ön Raporuna sert tepki”, 12 Şubat 2010. Ayrıca bkz. Demokratik Haklar Federasyonu, “AKP ‘Alevi Çalıştayı Ön Raporunu’ Açıkladı: ‘Durmak Yok, İnkâr ve Asimilasyona Devam’”, 15 Şubat 2010. (erişim adresi: <http://www.demokratikhaklarfederasyonu.org/aciklamalar/akp-alevi-calistayi-on-raporunu-acikladi-durmak-yok-ink-r-ve-asimilasyona-devam.html>, erişim tarihi: 15 Nisan 2010).

¹²⁴ SAMBUR, s. 9.

önündeki eşitliğin pratikte sağlanabilmesi için gerekli adımları atabilmeli; eşitsizliğin kendileri lehine yarattığı ayrıcalıkları hak olarak görmemelidir.¹²⁵

Aleviler üzerindeki ayrımcılığın ve toplumsal önyargının kalkması ise, hukuksal bir sorundan ziyade toplumsal bir sorundur. Yine de devlet uluslar arası hukukun yüklediği pozitif yükümlülüğün sonucu olarak, ayrımcılığın yapılmasını önleyici tedbirler başvurabilir. Ancak öncelikle toplumun bilinçlenmesi; toplumda saygı ve hoşgörü kültürünün hâkim olması daha önemli gözükmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbulut Olgun ve USAL Zeynep Oya, “Parental Religious Rights vs. Compulsory Religious Education in Turkey”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 15, 2008, s. 433–455.
- Alperen Abdullah, “Alevili(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler”, **DEM Dergisi**, Y. 2, S. 6, 2009, ss. 76–82.
- Arslan Zühtü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2005.
- Ataöv Türkkaya, **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- Atay Ender Ethem, **İdare Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, 2. baskı.
- Baytekin Alican, **Öteki Aleviler - Şarê Ma**, Eko Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Bugün**, “Alevilere verirsiniz, satanistler de ister”, 1 Kasım 2007.
- Çamuroğlu Reha, ‘İslam’ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevilik Yoktur”, (Röportaj: Ramazan Akkır) **DEM Dergisi**, Y. 2, S. 6, 2009, s. 40–50.
- Çamuroğlu Reha, “Alevilerin kapalı bir cemaat olmasından faydalanıyorlar ve bunun sürmesini istiyorlar”, (Röportaj: Nuriye Akman), **Zaman**, 10 Ocak 2009.
- Dem Dergisi**, “Soruşturma: Fermani Altun, Hayrettin Karaman, Ali Rıza Oğurlu ile Söyleşiler”, Y. 2, S. 6, 2009, ss. 95–97.
- Doğru Ergin, “Toplum Sindirme Politikasının Adı: Gazi Katliamı”, **Sacayak**, S. 11, (Mart-Nisan), 2010, ss. 18–20.

---

¹²⁵ Örneğin Adalet ve Kalkınma Partisi Kırıkkale Milletvekili Mustafa Özbayrak TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı konuşmada Alevilerin taleplerini "Alevilere tahsisat yapılırsa, Mecusiler, Bahaviler, Satanistler de ayrı taleplerle gelirse ne olacak?" şeklinde değerlendirmiştir. **Bugün**, “Alevilere verirsiniz, satanistler de ister”, 1 Kasım 2007. Buna karşın BM İnsan Hakları Komitesi, belli inançların devlet uygulamalarında resmi ideoloji olarak yer almasının, diğer inançlara mensupların haklarını ihlal etmeye veya bunlara karşı ayrımcılığa neden olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bkz. UYAR, s. 60. Ayrıca Sünnî bakış açısının eleştirisi için bkz. SAMBUR, passim.

- Erdemir Aykan, “Alevi ‘Önce hak’ diyor”, (Röportaj: Devrim Sevimay), **Milliyet**, 3 Aralık 2007.
- Esen Selin ve Levent GÖNENÇ, “Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate”, **Journal of Law and Religion**, 2007–2008, Vol. 23, pp. 579–603.
- Gölcüklü A. Feyyaz ve GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, 3. bası.
- Gözler Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000.
- Gözler Kemal, **İdare Hukuku**, C. II, Ekin, Bursa, 2009, 2. baskı.
- Hafizoğulları Zeki, **Laiklik İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti**, US-A Yayıncılık, Ankara, 1997.
- Hazerfen Ahmet ve ŞENER Cemal, **Osmanlı Arşivi’nde Mühimme ve İrâde Defterleri’nde Aleviler-Bektaşiler**, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2002.
- Hürriyet**, “Alevi Çalıştayı Ön Raporuna sert tepki”, 12 Şubat 2010.
- Kaleli Lütfi, **Alevi Kimliği ve Alevi Örgütlenmeleri**, Can Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kaygalak Metin, “Alevi çalıştayları: İtiraf edilen cemaat ve lapsus”, **Taraf**, 19 Şubat 2010.
- Kaymakcan Recep, **Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık**, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul, 2009.
- Koçan Gürcan ve ÖNCÜ Ahmet, “Citizen Alevi in Turkey: Beyond Confirmation and Denial”, **Journal of Historical Sociology**, Vol. 17, No. 4, (December) 2004, pp. 464–489.
- Kotan Betül, “MEB, Alevileri AB’ye böyle ‘uydurdu’”, **Radikal**, 4 Ekim 2008.
- Kürkçügil Masis, “Dersim Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Kıyımı”, **NTV Tarih**, S. 11, (Aralık) 2009, ss. 55–61.
- Liberal Düşünce Topluluğu, **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu: “Dinlerarası İlişkiler: Seküler ve Demokratik Bir Sistemde Barış İçinde Bir Arada Varoluş Arayışı”**, Ankara, 2005.
- Metin Yüksel, “Zorunlu Din Dersi Sorunu ve Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi”, **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, Süleyman Demirel Üniversitesi 29–30 Mayıs 2009 Eğirdir, Isparta, 2009.
- Milliyet**, “Cemevi-cami kavgası”, 9 Aralık 2007.
- Milliyet**, “İkinci Günier Ümit Vakası”, 7 Ekim 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 7. Baskı.

- Oğurlu Ali Rıza, “Alevilik Nedir?”, http://www.aleviislamdin Hizmetleri.com/alevilik_nedir.asp, (erişim tarihi: 1 Mayıs 2010).
- Okan, Murat, **Türkiye’de Alevilik Antropolojik Bir Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Öner Ali Haydar, “Değerlendirme Konuşması”, **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, Süleyman Demirel Üniversitesi, 29–30 Mayıs 2009 Eğirdir İsparta, 2009, ss. 226–231.
- Öz Gülağ, **Özkaynaklarından Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları**, Can Yayınları, Ankara, 1995.
- Özbudun Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, 10. Baskı.
- Radikal**, “Sultanbeyli Cemevi ilk celsede özgür”, 26 Ocak 2007.
- Radikal**, “Türkiye’deki cami sayısı 79 bin 96”, 3 Ocak 2009
- Sacayak**, “Madımak İçin Vicdan ve Adalet Çağrısı”, S. 3, Haziran 2009.
- Sacayak**, “Aleviliği Öğreten Alevi Şeyhlere Dava Açıldı: Yargulamaya büyük Tepki”, S. 11, Mart-Nisan 2010.
- Sambur Bilal, “Alevî Sorununda Paradigma Değişimi: Özgürlük ve Çoğulculuk”, **Liberal Düşünce**, C. 15, S. 57–58, ss. 5–15.
- Saraç Necdet, “İşte İsim İsim “Mum Söndü ”Hakaretini Yapanlar”, (erişim adresi: <http://www.odatv.com/n.php?n=iste-isim-isim-mum-sondu-hakaretini-yapanlar-0910101200>, erişim tarihi: 15 Ekim 2010).
- Sarıhan Şenal (der.), **Madımak Yangını Sivas Katliamı Davası**, C. I-II, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2002.
- Selçuk İlhan, ŞAYLAN Gencay ve KALKAN Şenay, **Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik**, Yön Yayınları, İstanbul, 1994, 2. baskı.
- Şener Cemal, **Alevilik Sorunu Üzerine**, Ant, İstanbul, 1994.
- Şener Cemal, **Osmanlı Belgeleri’nde Aleviler-Bektaşiler**, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2002.
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, “İstanbul’da Bir Lisede Bir Öğrencinin Mezhebi Nedeniyle Ayrımcılığa Uğradığı ve Aşağılandığı İddiaları Hakkında Alt Komisyon Raporu”, 7 Aralık 2007. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belgelistanbulda_bir_lisede_mezhep_bk_son.pdf, (erişim tarihi 15 Nisan 2010).
- TBMM İnsan Hakları Komisyonu, “Amasya’da İki Okulda Ve Bir Pansiyonda Dini Baskı Yapıldığı İddiaları Hakkında Komisyon Raporu”, Kasım 2007. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/AMASYA_ALTKOMISYON_RAPORU.pdf, (erişim tarihi: 15 Nisan 2010).
- TC Devlet Bakanlığı, **Önrapor Alevi Çalıştayları**, Ankara, 4 Şubat 2010.

- Toprak Binnaz ve diğ. , **Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Ulusoy Veliyettin, “Maaşlı Dede, Benim Dedem Olamaz, Ona Maaş Verenin Görevlisi Olur”, (Alevi Çalıştayında yapılan konuşma), **Sacayak**, S. 3 (Haziran), 2009, ss. 21–24.
- Uyar Lema (der.), **Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uysal Göksel, “Alevilerin Genel Olarak Talepleri”, (eririm adresi: <http://www.stratejikboyut.com/haber/alevilerin-genel-olarak-talepleri--28588.html>, erişim tarihi: 19 Nisan 2010).
- Üzüm İlyas, **Günümüz Aleviliği**, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997.
- Vorhof Karin, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar”, **Alevi Kimliği**, (Ed. T. Olson, E. Özdalga ve C. Raudvere), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, 2. baskı, ss. 32–66.
- Yıldırım Ali, **Alevi Öğretisi**, İtalik, Ankara, 2000
- Yıldız İlhan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?”, **TÜBAV Bilim Dergisi**, C. II, S. 2, s. 243–256.
- Zelyut Rıza, **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, Yön, İstanbul, 1992, 6. baskı.
- Zırh Besim Can, “Bir Rapor Çerçevesinden Almanya’da Yaşayan Aleviler”, **Sacayak**, S. 11 (Mart-Nisan), 2010, ss. 41-45
- 2007 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, (erişim adresi: http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/int_freedom_religion_tr.pdf, erişim tarihi: 15 Nisan 2010).
- 2008 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, (erişim adresi: http://turkish.turkey.usembassy.gov/din_ozgurlugu_2008.html, erişim tarihi: 15 Nisan 2010).
- 2009 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu**, (erişim adresi: <http://www.state.gov/documents/organization/132857.pdf>, erişim tarihi: 15 Nisan 2010).
- <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=21924/05&sessionid=57234904&skin=hudoc-pr-en> (erişim tarihi: 15 Nisan 2010) *Sinan Işık v Turkey*.
- http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=14&id=23&Itemid=28 (erişim tarihi: 5 Mayıs 2010).
- http://www.asmmmo.org.tr/lasmmmo/content.php?content_id=405, (erişim tarihi: 5 Mayıs 2010).
- <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/container.jsp>, (erişim tarihi: 15 Nisan 2010)

http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-kurulus-ve-tarihi-gelisim-53.aspx, (erişim tarihi: 15 Nisan 2010).

http://www.state.gov/g/drl/irf/rpt/index.htm (erişim tarihi: 15 Nisan 2010)
Annual Report to Congress on International Religious Freedom.

http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cerd.pdf